

ÁGOSTON GÁBOR

A HÓDÍTÁS ÁRA

A magyarországi török végvárok őrsége, fenntartási terhei és a tartomány pénzügyi helyzete

Az oszmán birodalom provinciáiban állomásozó katonaság alapvetően két részből állott: a végvárakban állomásozó várkatonaságból, valamint a tartományban élő szpáhi-katonaságból és az általuk kiállított dzsebelükből. A végváriak zömét eleinte készpénzzel fizették, de készpénzből már a XVI. század elején is kevés volt, s a zsoldfizetés már akkor is akadozott, kivált az újonnan meghódított területeken. A kairói katonák például már 1519-ben elégedetlenkedtek a rendszertelenül és késve érkező zsold miatt.¹ A Porta ezért a birodalom végvári katonaságának közel harmadát már 1527/28-ban sem készpénzben, hanem a vár körüli területeken, vagy távolabbi vidékeken lévő szolgálati birtokok jövedelmével, ún. zsold-timárral fizette.² Magyarországon a szpáhi és az általuk kiállított dzsebelü-katonaság, az itteni török uralom sajátosságai miatt, szinte kivétel nélkül a várakba vonult vissza. Mivel a felsorolt egységek közül a zsolddal fizetett várkatonaság létszámára, illetve e katonaság zsoldterheire maradt fenn a legtöbb számszerű adat, tanulmányom csak erre a zsoldos végvári katonaságra, az ő fizetésükhöz szükséges zsoldterhekre, illetve e zsoldteherneknek a helyi jövedelmekhez viszonyított arányára terjed ki. A zsold-timárokat, illetve a szpáhi- és dzsebelü-katonaság költségeit röviden elintézhetjük azzal, hogy azok ellátását (legalábbis zömmel) a magyarországi, vagy igazgatási szempontból ide csatolt területeken kiosztott szolgálati birtokok jövedelmei fedezték.

A tanulmány első részében röviden áttekintem azokat a forrástípusokat, amelyekből a magyarországi török zsoldos várkatonaság összlétszáma hozzávetőleges pontossággal megállapítható. Segítségükkel mind a XVI., mind pedig a XVII. századra igyekszem összesítő adatokat és becsléseket adni a magyarországi török végváriak létszámára vonatkozóan. A tanulmány második részében a várak fenntartási költségeit vizsgálom. Ebben a részben a fő hangsúlyt a készpénzkiadások zömét kitevő zsoldra helyezem, majd az egyéb kiadások címszó alatt röviden szólok az élelem- és hadianyagellátásról, illetve a várak építési és javítási költségeiről.

*

Miután Szulejmán szultán 1541-ben elfoglalta a Magyar Királyság fővárosát, Budát, azt az újonnan létrehozott első magyarországi vilájet központjává tette, s kinevezte élére az első budai beglerbéget, Szulejmán pasát. Az oszmánok Magyarországon is a

---

¹ *André Raymond: Soldiers in Trade: The Case of Ottoman Cairo. British Society for Middle Eastern Studies Bulletin* 18:1 (1991) 17. o.

² *Ömer Lütfi Barkan: H. 933–934 tarihli Bütçe ve Ekleri. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İÜİFM)* 15:1–4. (1953–54) 282. o.

Balkánon már jól bevált módon akartak berendezkedni. Próbálkozásuk azonban csak részben járt sikerrel. A magyarországi tartomány százötven esztendőn keresztül megmaradt annak, aminek már 1541-ben is látszott: a birodalom legészakibb végvidékének, állandó háborús övezetnek, ahol a nagyszabású hódító kísérletek egymás után vallottak kudarcot, s ahol minden talpalatnyi földért keservesen meg kellett küzdeni.³

Az új tartomány megszervezése nem kis fejtörést okozhatott az oszmán adminisztrációnak. Az a keskeny Duna-Tisza közti sáv ugyanis, amelyet a törökök 1541-ben a magukénak mondhattak, nem volt elegendő egy új vilájet kialakításához. Ezért a Buda környékén szerveződő budai és a viszonylag közeli székesfehérvári szandzsák mellett olyan távoli szandzsákokat is a budai beglerbég alá kellett rendelniük, mint a szendrői, a zvorniki, az aladzsahiszári, a vulcsitriini, a pozsegai, a szegedi, az eszéki vagy a mo-hácsi.⁴ Így történhetett, hogy az első két budai beglerbég Budához legközelebb levő hász-birtokai is több mint 200 kilométernyi távolságra feküdtek a tartomány központjától. A magyarországi török területek terebélyesedésével azután egyre több, már az ország területén kialakított új szandzsákokat csatoltak a budai vilájethez, s a budai beglerbégek birtokai is egyre közelebb kerültek állomáshelyükhöz.⁵

A frissen meghódított terület védelmére a budai várba már 1541-ben 2 653, a pesti várba pedig 914 katonát rendeltek. A védelem erősítésére további 4 196 főt vezényeltek át Galambócból, Haramból, Szendrőből, Belgrádról, Szalánkeménről, Titelről, Péterváradról, Újlakról, Valkóvárból, Eszékről, Gorjánról, Diakóvárról, Pozsegából és más várakból, akik közül 2 954 fő még évekkel később is itt szolgált.⁶

A budai vilájetben állomásozó, készpénzzel fizetett várkatonaság száma a XVI. század második felében 10–11 000 fő körül mozgott.⁷ Hamar kiderült, hogy e nagyszámú őrség fizetése igen nagy terheket ró a kincstárra. A törökkori Buda monográfusa, Fekete Lajos, Ibrahim Pecsevi török krónikásra hivatkozva már 1944-ben úgy vélte, hogy a budai vilájet csak jelentős isztambuli pénzügyi támogatással tudott működni. A török krónikás szerint a hiány fedezésére Egyiptom adóját, állítólag 300 000

---

³ A magyarországi török uralom sajátosságaira l.: *Salamon Ferenc*: Magyarország a török hódítás korában. Pest, 1864.; *Hegyi Klára*: Egy világbirodalom végvidékén. Budapest, 1976.; *uő.*: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995.; *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981.

⁴ Egy keltezetlen, de vélhetőleg 1543 elejére datálható forrás szerint a következő szandzsákok tartoztak Budához: Szendrő, Zvornik, Aladzsahiszár, Vulcsitriin, Pozsega, Szeged, Perini Petri livája, Erdély és Temesvár. V. ö.: *Dávid Géza*: A budai beglerbégek jövedelmei és birtokai a 16. században. *Keletkutató*, 1991 tavasz, 49. o. 4. számú jegyzet. A budai beglerbégység szandzsákjainak egy másik, 1545 januárjából származó felsorolásában az alábbi szandzsákok szerepelnek: a budai, a szendrői, az eszéki, a zvorniki, az aladzsahiszári, a vulcsitriini, a szegedi, a mohácsi, az isztolni belgrádi (azaz székesfehérvári) és az egeri liva. Ez utóbbi szandzsák a hatvani és nógrádi szandzsák felállítását után megszünt, de a hatvani szandzsák egyik – Eger 1596. évi elfoglalása előtt készített – összeírásában szintén találkozunk az „egeri náhije” néven említett kisebb közigazgatási egységgel. V. ö.: *Káldy-Nagy Gyula*: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Budapest, 1977. 9. o. 17. számú jegyzet.

⁵ *Dávid Géza*: i. m. 50. skk. o.

⁶ *Káldy-Nagy Gyula*: i. m. 7. o.

⁷ *Ágoston Gábor*: A magyarországi török végvárak fenntartásának és ellátásának néhány kérdése. In: *Végvárak és Régiók a XVI–XVII. században.* (Szerk.: *Petercsák Tivadar–Szabó Jolán*) (Studia Agriensia 14.) Eger, 1993. 311–330. o. és *Hegyi K.*: Török berendezkedés... i. m. 86. o.

aranyat kellett minden esztendőben Budára hozni.⁸ Jóllehet az egyiptomi kincstári támogatásról szóló 300 ezres adatot a magyarországi szakirodalom átvette Fekete Lajostól, ennek a levéltári forrásokban eddig kevés nyomát sikerült felfedezni.⁹

A budai vilájet a kezdeti években valóban tetemes deficittel zárta az évet. Tranquillus Andronicus, Habsburg I. Ferdinánd követe már 1542-ben azt a korábban hallatlan hírt hozta Isztambulból, hogy Szulejmán szultán kincstára teljesen üres, a várak őrségét már két éve nem tudják fizetni, mivel Buda védelme minden pénzt elnyel.¹⁰ 1552/53-ban 22 millió akcsét, azaz 4 410 000 aranyat kellett a birodalom központi kincstárából Budára küldeni.¹¹ A budai vilájet váraiban állomásozó 10 328 főnyi őrség évi zsoldja 1558/59-ben 23 062 862 akcse volt. A vilájet területéről befolyt jövedelem ezzel szemben mindössze 6 434 578 akcsét tett ki. Bár a jövedelmek a következő 1559/60-os pénzügyi évben 8 833 839 akcséra emelkedtek, a kiadások még mindig 23 000 000 akcse fölött maradtak (23 497 626 akcse).¹² A deficit tehát mindkét esztendőben jelentős volt: aranyforintra átszámolva a veszteség 1558/59-ben 225 506, a következő esztendőben pedig 196 828 aranyat tett ki.¹³ Másként fogalmazva, a vilájet kincstári bevételei 1558/59-ben a kiadásoknak csak 28 %-át, a következő esztendőben pedig a 38 %-át fedezték.

Jóllehet Joachim von Sinzendorf konstantinápolyi Habsburg követ egyik Takáts Sándor által jó fél évszázaddal ezelőtt idézett¹⁴ jelentéséből már rég gyanítani lehetett, hogy az 1570-es évek végére a budai vilájet pénzügyi helyzetében jelentős javulás következett be, a magyar történetírás az 1962-ben közzétett török pénztári naplók adataiból mégis arra a következtetésre jutott, hogy a magyarországi török végvárak fenntartása, és általában a törökök magyarországi uralma, tetemes ráfizetéssel járt a Porta számára.¹⁵ Az egyetlen kivétel, amint arra Hegyi Klára nemrégiben felhívta a figyelmet,¹⁶ Fekete Lajos egy rövid lábjegyzete, amelyben annak a gyanújának adott

---

⁸ *Fekete Lajos*: Budapest a törökkorban. Budapest, 1944. 250. o. és *uő*: Buda and Pest under Turkish Rule. Studia Turco-Hungarica. (Ed. by Gyula Káldy-Nagy) Budapest, 1976. 63–64. o.

⁹ *Caroline Finkel*: The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, Bd. 14) Wien, 1988. 292. o.

¹⁰ *Török Pál*: A török birodalom pénzügyei Szolimán korában In: A Bécsi Magyar Történelmi Intézet Évkönyve 2. Budapest, 1932. 77. o. A követjelentés nemrégiben nyomtatásban is megjelent. L.: Austro-Turcica 1541–1552. Diplomatiche Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen. (Bearbeitet von Srećko M. Džaja unter Mitarbeit von Günter Weiß. In Verbindung mit Mathias Bernath herausgegeben von Karl Nehring) (Südosteuropäische Arbeiten 95) München, 1995. 21–30. o. A vonatkozó szövegrész a következő: „Aut in contemptum id fecerunt, aut quod fiscus Imperatoris exhaustus est. Aliis finitimis arcibus etiam per bienium non est solutum, flagitantibus stipendia respondentur, omnem in summi pecuniam in tuenda Buda.” i. m. 28. o.

¹¹ *Velics Antal*: Magyarországi török kincstári defterek I–II. Budapest, 1886–1890. I:73. o.

¹² *Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula*: Budai török számadáskönyvek, 1550–1580. Budapest, 1962. 609–611. o.

¹³ Az akcse–aranyforint átszámítására v. ö.: *Hegyi Klára*: Török berendezkedés... i. m. 40. o.

¹⁴ *Takáts Sándor*: A török hódoltság korából. Budapest, é.n. 141. o. A jelentést újabban eredetiben és magyar fordításban is idézte *Pálffy Géza*: A magyarországi török és a királyi végvárrendszer fenntartásának kérdéséhez. *Keletkutatás*, 1995 tavasz, 63. o.

¹⁵ L. pl. *Pach Zsigmond Pál* (főszerk.): Magyarország története tíz kötetben. III. k. Magyarország története 1526–1686. Budapest, 1985. 463–464. o.

¹⁶ *Hegyi Klára*: Török berendezkedés... i. m. 40. o.

hangot, hogy a magyarországi tartomány deficités jellegét aligha tekinthetjük általánosnak a magyarországi hódoltság egész idejére. Szerinte a helyzet már Arslán pasa beglerbégsége alatt (1565–1566) változhatott: „Arslán pasa 1566-ra a vilájet költségvetését állítólag egyensúlyba hozta, de csak azért, hogy a készpénzszolddal fizetett katonák számát leszállította s katonái nagy részét készpénz helyett földbirtokkal, földbirtok haszonélvezetével fizette. Amint aztán a török kincstár ezen az úton tovább haladva, egykori zsoldos katonái között ellátásul mind több földet osztott szét, részben akkép, hogy a nagyobb földjavadalmakat lefaragta, majd az utak bizonytalanságát hozva fel indokul, a magyarországi tartományokba több pénzt nem küldött, a tartomány önmaga volt kénytelen a határmenti élet minden terhét viselni, fő- és közrangúak megterhelésére egyaránt.”¹⁷ Megérzése alátámasztására Fekete Lajos semmilyen forrást nem idézett. Talán ez is oka lehetett annak, hogy a jegyzetbe eldugott megjegyzésről, csakúgy mint a Takáts Sándor által idézett Habsburg követjelentésről, a magyar történetírás a legutóbbi időkig nem vett tudomást, s kitartott a tartomány általános deficités helyzete mellett, amelyet a török uralom egész idejére általánosított. Megjegyzendő, hogy Fekete Lajos megjegyzése – amint azt a későbbiekben majd látni fogjuk – egyébként is csak féligazságokat tartalmaz, hisz a vilájet pénzügyi helyzetében bekövetkezett változás csak időleges volt, s nem igaz az sem, hogy a török kincstár a későbbiekben nem küldött pénzt a magyarországi tartományba, s hogy a tartomány önmaga képes lett volna fedezni a határ menti élet minden terhét. Hasonlóképp csak részben igaz az, hogy a pénzügyi helyzet javulását a készpénzfizetésről a földbirtokjavadalmazásra történt áttéréssel érte volna el az adminisztráció. Látni fogjuk, hogy az időleges pénzügyi konszolidáció ennél összetettebb és sokrétűbb magyarázatot igényel, s hogy a korábbi nézeteket legalább részben revideálnunk kell.¹⁸

A magyarországi török végvárok őrsége és forrásai

A török levéltári források jelenlegi feldolgozottsági szintjén még csak szörványadatokkal rendelkezünk a magyarországi török végvárok legénységéről. A korabeli keresztény forrásokkal pedig az a baj, hogy sokszor megbízhatatlanok és egymásnak is igen ellentmondóak. Az 1560-as években az Udvari Haditanács a török végvárok rendes őrségét 47 049 főre tette. A XVI. század végén számukat azonban már

---

¹⁷ Fekete Lajos: i. m. 255–256. o. 86. számú jegyzet.

¹⁸ A tanulmány megírásához *Caroline Finkel* fentebb idézett monográfiája és a vele 1988-ban és 1990-ben Isztambulban folytatott beszélgetés adott ösztönzést. Tudomásom szerint ő volt az első, aki a budai vilájet kiadatlan pénztári naplójának tanulmányozása során először hívta fel a figyelmet arra, hogy a deficit az 1570-es években jelentősen csökkent. (*Caroline Finkel*: i. m. 291–292. o.) A magyarországi török végvárok fenntartásának és ellátásának költségeivel kapcsolatos eredményeimet 1991-ben egy magyarországi várkonferencián ismertettem. (*Ágoston Gábor*: A magyarországi török végvárok... i. m.) majd pedig több összefoglaló jellegű monográfiában is közzétettem. (*Ágoston Gábor*: A hódolt Magyarország. Budapest, 1992. 82–91. o. és *Pannon Enciklopédia. A magyarság története*. Budapest, 1994. 125–127. o.) *Caroline Finkel* közben egy elméleti cikkben foglalkozott az oszmán hadviselés költségeivel, amely szintén inspirálóan hatott e tanulmányra. L.: *Caroline Finkel*: The Cost of Ottoman Warfare and Defence. *Byzantinische Forschungen* 16. 1990. 91-103. o.

csak 23 200 főre becsülték.¹⁹ Természetesen figyelembe kell venni az állandó fluktuációt is. Számolnunk kell azzal, hogy a magyarországi török végházak őrsege a birodalom keleti lekötöttségének idején csökkenhetett, hisz nemegyszer megtörtént, hogy jelentős erőket vezényeltek át a magyar frontról. Hans Rueber felső-magyarországi főkapitány (1558–1584) jelentésére hivatkozva Di Cavalli velencei követ már 1579 júliusában arról tudósított Prágából, hogy a perzsa háború (1578–90) miatt a törökök nagyon sok katonájukat kivonták Magyarországról.²⁰ Két évvel később, 1581. július 25-én egy másik velencei követjelentés már arról tudósít, hogy a budai pasa maga panaszkodott a Portán, amiért elvonták katonáit a perzsa háborúba. A pasa ezzel magyarázta azokat a veszteségeket, amelyeket az utóbbi időben a magyarok okoztak tartományában. Szerinte, ha a magyarországi török végvárak nem kapnak időben erősítést, könnyen elveszithetik Magyarországot.²¹ Bár a velencei és a Habsburg követjelentések számos alkalommal felbecsülhetetlen értékű információt őriztek meg, azt is látnunk kell, hogy az Oszmán Birodalom történelme szempontjából ezek mégiscsak külső források, s megbízhatóságukat – ahol és amikor csak lehet – szembesítenünk kell a belső forrásokkal, azaz az oszmán adminisztráció irataival. Jelen esetben mindenesetre elgondolkodtató, hogy az 1579/81 között fennmaradt budai pénztári naplók adatai ellentmondanak a velencei követjelentéseknek, legalábbis ami a budai kincstárból fizetett, Magyarországon állomásozó török zsoldos katonaságot illeti: azok létszáma ugyanis az említett időszakban (amint az az alábbiakban látható lesz) állandónak mondható.

A magyarországi török végvári katonaság létszámát illetően a bizonytalanság kivált a XVII. század vonatkozásában szembeűnő. A források hiányát a történészek hol hihetőbb, hol pedig alig hihető becslésekkel igyekeztek áthidalni. A becsült értékek még az utóbbi években napvilágot látott munkákban is 30 és 70 000 között mozognak, attól függően, hogy a szerzők mennyire ragaszkodtak a kiadott részadatokhoz, vagy engedték szabadjára fantáziájukat. A török levéltári anyag gazdagságát valamelyest is ismerő történész számára igencsak megdöbbentő az a magabiztosság, amivel az európai és a magyar történészek a török hadseregről és általában az Oszmán Birodalom történetéről nyilatkoznak, anélkül, hogy a legelemibb forrás- és szakirodalmi ismeretekkel rendelkeznének, jóllehet az Oszmán Birodalom már korántsem az a hozzáférhetetlen, misztikus világ, mint ami mondjuk akár ötven évvel ezelőtt volt.²²

---

¹⁹ *Acsády Ignác*: Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608. Budapest, 1897. 440. o. és *Szántó Imre*: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593. Budapest, 1980. 132. o., 457. számú jegyzet.

²⁰ *Kárpáthy-Kravjánszky Mór*: Rudolf uralkodásának első tíz éve (1576–1586). A velencei Kir. Állami Levéltár császári udvarból való követjelentései alapján. Budapest, 1933. 239. o. No. 71.

²¹ Uo. 243. o. No. 105.

²² Sajnos ez alól a nemzetközi történetírás sem kivétel. *Kenneth M. Setton*, az amerikai történetírás nagy öregje, egyik legutóbbi munkájában (*Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia, 1991.) miközben ismét bizonyosságot tett az európai források és irodalom imponáló ismeretéről, az Oszmán Birodalom történetéről szólva még mindig *Hammer* és mások szakállas munkáira támaszkodott, s így könyvének ezek a részei szinte használhatatlanok. V. ö.: *Rhoads Murphey* kitűnő kritikai ismertetését (*Archivum Ottomanicum* 13. 1993–1994. 371–383. o.).

A zsolddefterek

A magyarországi török végvárakban szolgáló zsoldosok létszámának megállapításához jól használhatók a zsoldfizetési listák, az ún. *mevâdzsib-defterek*. A magyarországi török végvárakról számos olyan részletes zsolddefter maradt fenn, amely egy-egy vár vagy várkörzet katonáinak nevét és zsoldját tartalmazza. Az *Österreichische Nationalbibliothek*ban őrzött (főként XVI. századra vonatkozó) török zsolddefterekre a magyar kutatás már a múlt században felfigyelt. Velics Antal ebből az anyagból (kisebbség nagyobb olvasati és fordítási hibákkal) több zsolddeftert is közölt hol teljes magyar fordításban, hol pedig csak a fontosabb adatokat ismertetve.²³ A zsolddefterek jelentőségére felhívta a figyelmet Fekete Lajos is, aki klasszikus paleográfiai kézikönyvében röviden foglalkozott a végvári katonaság egyes alakulataival, s maga is közzétett néhány zsoldlistát.²⁴ Legutóbb Claudia Römer dolgozta fel az anyag egy részét, több helyütt pontosítva Fekete megállapításait. Végvárakra lebontva részletes létszámadatokat közölt az egyes katonai alakulatokról.²⁵ Sajnos az Isztambuli Levéltár gazdag anyagából eddig még nem készült hasonló forráskiadás. Pedig ott számos olyan részletes zsolddeftert őriznek, amelyek a Velics Antal anyagában nem szereplő várakra vagy időszakokra vonatkoznak. Főként a XVII. századra vonatkozó anyag értékes, mivel az eddig ismert bécsi anyagban a XVI. századi források voltak többségben. Különösen érdekesek lehetnek azok a várak, amelyek akár stratégiai, akár igazgatási szempontból a magyarországi török végvárrendszer fontos láncszemei voltak.²⁶

Köztudottan ilyen volt a magyar uralom alatt Stájerország és Ausztria kapujának számító, 1600-ban török kézre került, s legott egy új vilájet központjává megtett Kanizsa, amely a török uralom alatt is kiemelkedő szerepet kapott, hisz az alá rendelt katonaság nézett farkasszemet a Habsburg védelmi rendszer Grazból irányított déli szakaszával. Kanizsa elvesztése a délnyugat-magyarországi védelmi rendszer átszervezését, s egy Kanizsával szembeni külön védelmi vonal, a Kanizsával szembeni végvidék (*gegen Canischawärts Liegende Grenzen, confinia Canisae opposita*) kiépítését tette szükségessé.²⁷ A Velics Antal által kiadott zsoldlistákból tudjuk, hogy a várban 1618-ban 1386, a következő évben pedig 1372 török katonának fizettek zsoldot.²⁸ Az eddig még kiadatlan isztambuli levéltári anyagból azonban az is látható, hogy az őrség létszáma a későbbiekben valamelyest tovább emelkedett (csakúgy, mint a vele szemben álló magyar végváraké), és a vizsgált négy esztendő alatt állandó értéket

---

²³ *Velics Antal*: i. m. passim

²⁴ *Ludwig Fekete*: Die Siyâqat-schrift in der türkischen Finanzverwaltung I–II. k. Budapest, 1955. I:96–98. o. és a vonatkozó táblák.

²⁵ *Claudia Römer*: Osmanische Festungsbesetzungen in Ungarn zur Zeit Murâds III. Dargestellt anhand von Petitionen zur Stellenvergabe. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse, Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abteilung 35.) Wien 1995. 23–32. o.

²⁶ A Miniszterelnökség Levéltárában (Başbakanlık Osmanlı Arşivi = BOA) található magyarországi zsolddefterek összegyűjtését 1988-ban kezdtem meg. Hasonló kutatásokat végzett akkoriban a levéltárban *Mark Stein*. Az 1990-es évek elején *Hegyi Klára* is hozzálatott a budai vilájet zsolddeftereinek gyűjtéséhez, s tervbe vette egy, a *Velics Antal*éhoz hasonló forráskiadás elkészítését.

²⁷ *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz) *Történelmi Szemle*, XXXVIII. (1996) 2–3., 204. o.

²⁸ *Velics Antal*: i. m. I:402–405. o.

mutat. 1652. december 2. és 1653. november 21. között 1670 fő,²⁹ 1653. november 22. és 1654. november 10. között szintén 1671 fő,³⁰ 1655. október 31. és 1656. október 19. között pedig 1669 fő zsoldos szolgált Kanizsán, nem számolva most a defterben ugyancsak feltüntetett egyháziakat és dzsámiszolgákat.³¹ Bár az adatok ilyen nagyfokú egyezése több mint gyanús, s valószínűleg a későbbi defterek írnokai egyszerűen lemásolták a korábbi zsoldlistákat, a részletes zsolddefterek a katonaság megoszlásának vizsgálatára mégis alkalmasnak látszanak:

*A Kanizsán állomásozó török katonák létszáma és megoszlása
a zsolddefterek adatai alapján*

	1652. XII. 2– –1653. XI. 21.	1653. XI. 22– –1654. XI. 10.	1655. XI. 31– –1656. X. 19.
<i>anbaradzi</i>	7	7	7
<i>csausz</i>	3	3	3
<i>müsztahfiz</i>	87	87	87
<i>topcsi</i>	89	89	89
<i>dzsebedzsi</i>	25	25	25
<i>mehter</i>	6	6	6
<i>fárisz</i>	624	624	623
<i>azab</i>	829	830	829
<i>Összesen</i>	1670	1671	1669

A részletes adatokat figyelve azonnal feltűnik, hogy Kanizsa őrségében nem a lovasok voltak többségben, mint a magyarországi török végvárak zömében általában, hanem a gyalogosok. Kanizsán az őrségnek mindössze 37 %-át alkották a lovasok (fárisz). Ezzel szemben a katonaság közel felét (49,7 %-át) a gyalogos azabok, valamivel több mint 5–5 %-át pedig a szintén gyalogos, elit müsztahfizok, illetve a tüzérek (topcsik) tették ki. Ezek után nem meglepő, hogy hasonló létszámú és összetételű őrséget találunk a Kanizsával szembeni magyar végvárakban is: a Körmend, Egerszeg, Pölöske, Kapornak, Egervár, Kemend, Lövő, Magyarosd, Tótfalu, Kiskomárom, Zalavár, Szentgrót, Szentgyörgy és Bér erősségeiben 1633 és 1637 között szolgáló katonák száma, kerekítve, 1300, 1637 és 1640 között pedig kb. 1500 fő volt.³² E magyar végvárak őrsége nemcsak létszámban, de összetételében is igen hasonló volt a kanizsai

²⁹ Isztambul, BOA Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD) 2113. 5–68.o. Egy másik másolata: MAD 6188. 10–96. o.

³⁰ Isztambul, BOA MAD 4457. 8–94. o.

³¹ Isztambul, BOA MAD 2843. 8–94. o.

³² *Kelenik József*: A nemzetiségi megoszlás, a veszteségek és a fluktuáció mértéke tizennégy Kanizsa elleni végvár helyőrségében (1633–1640) In: *Végvárak és régiók*, 102. o. és *uő*: A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai, 1633–1638. In: *Zalai Gyűjtemény* 36. I. Zalaegerszeg, 1995. 5–51. o.

törökökéhez: a gyalogosok az őrség 59–64 %-át, a lovasok pedig 36–41 %-át tették ki.³³ A gyalogosok viszonylag nagy arányát mind a török Kanizsán, mind pedig a szemben álló magyar végvárakban a vár természetföldrajzi adottságai, jelesen a térség mocsaras volta magyarázza.³⁴

Hasonlóan érdekesek a váradi vár és a hozzá tartozó palánkok zsoldkimutatásai. Várad legkorábbi ismert zsolddeftere szerint, amely 1660. október 4. és december 3. közti zsoldkifizetésekről készült, összesen 2 034 főnek fizettek, napi 19 955 akcsényi zsoldot. Ugyanekkor a Váradhoz tartozó Belényes várába 120 főt vezényeltek napi 1189 akcse, Szentjóra 140 főt napi 1463 akcse, Súlyomköre 59 főt napi 549 akcse, Papmezőre pedig 150 főt napi 1432 akcse zsolddal. Az újonnan kialakított váradi őrség összlétszáma tehát 2 503 fő, napi zsoldösszegük 24 588 akcse, 85 napra számított három havi zsoldjuk 2 089 980 akcse, 340 napra számított éves zsoldjuk pedig 8 359 920 akcse volt.³⁵ A defter lehetőséget ad a várőrség megoszlásának vizsgálatára is:

*Várad és a hozzá tartozó várak török őrhada
az 1660. XI. 4–XII. 3-i zsolddefter adatai alapján*

	<i>Várad</i>	<i>Belényes</i>	<i>Szentjóra</i>	<i>Súlyomkő</i>	<i>Papmező</i>
<i>dzsámi-szolgák</i>	15	2	4	3	3
<i>janicsár</i>	400				
<i>gönüllü</i>	400				
<i>díváni csaus</i>	30				
<i>írnok, mehter</i>	17				
<i>kapudán</i>	52				
<i>müsztahfiz</i>	180		26	25	20
<i>topcsi</i>	80	–	8	6	10
<i>dzsebedzsi</i>	60				
<i>fárisz</i>	400	70	82		70
<i>azab</i>	300	48	20	25	47
<i>martalóc</i>	100				
<i>Összesen</i>	<i>2034</i>	<i>120</i>	<i>140</i>	<i>59</i>	<i>150</i>

A további részletes zsolddefterekből azonban az is látható, hogy nem egészen egy évvel a vár 1660. augusztus 27-i elfoglalása után (1661. VII. 28. és 1661. XI. 24. között)

³³ Kelenik József: A Kanizsa elleni végvidék... i. m. 29. o.

³⁴ Kelenik József: A kanizsai védelmi övezet és természetföldrajzi adottságai a XVI. század 70-es éveinek végén. In: Végvár és környezet. (Szerk.: Petercsák Tivadar–Pető Ernő) (Studia Agriensia 15.) Eger, 1995. 163–172. o.

³⁵ Isztambul, BOA DPYM 35139. A váradi őrség részletes, név szerinti, de sajnos hiányos összeírása 1071. Rebiyülevvel 1. és 1072. Muharrem 10. (1660. XI. 4–1661. IX. 5.) közötti időről: Isztambul, BOA DBKL 32184.

már csak 1199 katona és egyházi személy szolgált Váradon és a hozzá tartozó várakban, az induló őrség tehát több mint a felére esett vissza. A három havi zsold 1 001 895 akcse volt, az évi zsoldösszeg pedig alig haladta meg a 4 000 000 akcsét.³⁶ A visszaesés okát egyelőre nem tudjuk, de az egy évvel később, 1662. IX. 29-én készült összesített (idzsmál), illetve részletes zsolddefterből látható, hogy akkorra a legénység már ismét elérte az induló létszámot: 2 503 főnek akcsényi pontossággal ugyanannyi zsoldot fizettek ki, mint 1660 október–decemberében.³⁷

Az előbbieken példaként idézett váradi zsolddefterek közvetlen adataikon túlmenően még egy forráskritikai tanulsággal is szolgálnak. Arra figyelmeztetnek ugyanis, hogy meglehetősen óvatossággal kell kezelnünk a török elbeszélő kútfők számadatait. Semmiképp sem fogadhatók el azok a becslések, amelyek Evlia Cselebi adatainak kritikátlan átvételén alapulnak, és amelyek a váradi vilájet őrségét több tízezerre teszik. Jóval közelebb áll a valósághoz Bunyitay Vince becslése, aki az 1692-ben kapitulált vár őrségét 2 000 fegyveresre (és ugyanannyi polgári személyre) teszi.³⁸ Megszívlelendő Csorba Csaba figyelmeztetése is, aki a vár alapterületének nagyságából és beosztásából következtetve véli úgy, hogy még a négy ezres szám is magas, mivel szerinte az erősségben aligha férhetett el 2 000-nél több ember.³⁹

Más jellegű tanulságokkal szolgál az 1663-ban elfoglalt, s legott egy újabb vilájet központjává megtett Érsekújvár esete is. Evlia Cselebi szerint a vár őrsége 9 000 fő volt: 3 000 a lovasok, ugyanannyi a gyalogos azabok és gönüllük, 2 000 a helybéli janicsárok és 1000 a tüzérek és fegyverkovácsok száma. A szakirodalom valamivel óvatosabb: 7 és 4 000 fő közé teszi az érsekújvári török őrség létszámát.⁴⁰ Ezzel szemben a vár első ismert zsolddeftere szerint 1075 Muharrem és Szafer havában (1664. VII. 25. és IX. 21. között) mindössze 634 főnek, a következő két hónapra pedig 876 főnek fizettek zsoldot.⁴¹ Az újvári vilájet fennmaradt pénztári naplójából azonban látható, hogy zsolddefterünk csak a helyi pénztárból fizetett katonákat tartalmazza, s hogy a várban összesen 2 546 fő, köztük 1430 portai janicsár, 204 portai dzsebedzsi és 60 portai topcsi teljesített szolgálatot.⁴² E példa rávilágít a zsolddefterek és deftertörödékek hiányosságaira is.

---

³⁶ Isztambul, BOA MAD 2563. 3–23. o.

³⁷ Isztambul, BOA MAD 106. fol. 2r–22v.

³⁸ *Bunyitay Vince*: Nagyvárak a török foglalás korában 1660–1692. Budapest, 1892. 88. o.

³⁹ *Csorba Csaba*: A török várak ellenállási lehetőségei a felszabadító háborúk során. In: *Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában, 1686–1699.* (Szerk.: *Bodó Sándor–Szabó Jolán*) (Studia Agriensia 9.) Eger, 1989. 181. o.

⁴⁰ *Matunák Mihály*: Érsekújvár a török uralom alatt, 1663–1685. Nyitra, 1901.; *Ladislav Kočis*: Nové Zámky v minulosti a súčasnosti. Nové Zámky, 1967. 24. o. Még az újvári török defterek kiadója, *Blaskovics József* is úgy vélte, hogy amikor Köprülüzáde Fazil Ahmed pasa nagyvezír 1663 október végén távozott az elfoglalt Újvárról, mintegy négyezer főnyi őrséget hagyott hátra, s hogy az őrség létszáma a későbbiekben 5–6 000 fő lehetett. (*Blaskovics József*: *Érsekújvár és vidéke a török hódoltság korában.* Budapest, 1989. 16. o. és 837. o.) Forrásmegjelölés nélkül Uzunçarşılı 4 000 főre becsülte a vár kezdő őrségének létszámát. *İsmail Hakki Uzunçarşılı*: *Osmanlı Tarihi III. 1.* Ankara, 1983. 407. o.

⁴¹ Isztambul, BOA DBKL 32187.

⁴² Isztambul, BOA DBŞM, UYH 17082. 8. V. ö.: *Hegyi Klára*: *Török berendezkedés... i. m.* 117. o.

Bármennyire is értékesek az ilyen részletes zsolddefterek, van egy nagy hiányosságuk: adataik mind térben, mind pedig időben igen korlátozottak. Csupán egyetlen vár, vagy egy szűkebb régió zsoldosairól nyújtanak megbízható adatokat, viszonylag szűk időszakra vonatkozóan. Korlátaik ellenére mégis érdemes összegyűjteni az egy-egy várra, vagy várkörzetre vonatkozó összes fennmaradt zsolddeftert. Bár e részletes zsolddefterek teljes közlésére terjedelmük miatt aligha lesz mód, feldolgozásuk és összesített adataik közrebocsátása lehetővé teszi, hogy bepillantsunk egy-egy várkörzet katonaságának összetételébe, a létszámingadozásokba. Az adatok összevetése a török végvárakkal szemben álló magyar véghelyek hasonló adataival (miként azt Kanizsa fent bemutatott példáján is láthattuk) pedig további következtetések levonására ad lehetőséget.

A vilájetek pénztári naplói

Kevésbé részletezett, de jó összefoglaló adatok nyerhetők a vilájetek pénztári naplóból. A szakirodalomban elterjedt létszámadatak is főként a pénztári naplók adatain nyugszanak:

*A budai vilájet váraiban lévő zsoldos katonaság létszáma
a XVI. század második felében a pénztári naplók adatai alapján*⁴³

Év	A zsoldosok összlétszáma	Az egyes alakulatok létszáma
1556/57	10 402	–
1557/58	10 328	–
1558/59	10 353	–
1568/69	12 484 ⁴⁴	müsztahfiz, topcsi, dzsebedzsi, arabadzsi és haddád: 9 857, gönüllü: 297, fārisz: 301, reisz és azab: 306, mortalóc: 1723

⁴³ Az 1556–1559. évi adatokat közétette: *Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula*: i. m. 316., 441., 528. o. Az 1569–1578. évi adatokat a kiadatlan budai pénztári napló (BOA MAD 1561.) tartalmazza, közzétettem A magyarországi török végvárak című dolgozatomban (327–328. o.) Az 1578–80. évi létszámadatak a vonatkozó, szintén kiadatlan, budai pénztári naplóból valók (BOA MAD 498.), az összlétszámra vonatkozó adatokat a korábbiakkal együtt közzétette *Hegyi Klára*: *Török berendezkedés...* i. m. 86. o.

⁴⁴ A pénztári napló vonatkozó részét, a forrás rossz állapota miatt, 1990-ben nem állt módomban tanulmányozni, így ez az adat 1993-as cikkem táblázatából kimaradt. *Hegyi Klára* táblázatom 1569/70. évi és az 1568/69. évi zsoldlista eltérő adatát látva felhívta a figyelmet a pénztári naplók és a zsolddefterek adatai közti eltérésekre. 1568/69-ben ugyanis a zsoldlista a budai vilájet 15 szandzsákjában lévő 39 várában, 14 palánkjában és egy megerősített városában az év első felében 12 428 a másodikban pedig 12 484 zsoldos várvédőt regisztrált, szemben a pénztári napló 10 616 főjével, tehát az eltérés közel 30%-os volt. (*Hegyi Klára*: *Török berendezkedés...* i. m. 87. o. és *uő*: *Török katonaság a magyarországi hódoltságban. Keletkutatás*, 1995 tavasz, 50–51. o.) Ennek a kiugróan magas eltérésnek azonban igen egyszerű magyarázata van. A két forrás ugyanis nem ugyanannak az esztendőnek az adatait tartalmazza: a zsolddefter az 1568. december 20–1569. december 9. közötti, a pénztári napló korábban általam közzétett adata viszont 1569. december 10–1570. november 28. közötti időszakra vonatkozik, tehát épp egy esztendővel későbbi helyzetet rögzített. Látható,

1569/70	10 616	müsztahfiz, topcsi és mások: 2 240, gönüllü: 296, fârisz: 3567, reisz és azab: 1982, martalóc:1586, janicsár: 945
1570/71	10 681	gönüllü, fârisz, müsztahfiz, azab, topcsi és mások: 9 745, janicsár: 936
1571/72	10 786	müsztahfiz, azab, fârisz és martalóc: 9 587, gönüllü: 298, janicsár: 901
<i>Év</i>	<i>A zsoldosok összlétszáma</i>	<i>Az egyes alakulatok létszáma</i>
1572/73	10 872	müsztahfiz, topcsi és mások: 2 272, gönüllü: 301, fârisz: 3 718, reisz és azab: 2 035, martalóc: 1598, janicsár: 948
1573/74	10 843	janicsár: 968, müsztahfiz, topcsi és dzsebedzsi: 2 238, gönüllü és fârisz: 4 002, martalóc: 1554, reisz és azab: 2 051 ⁴⁵
1574/75	11 023	mülázim: 13, janicsár: 1037, müsztahfiz és topcsi: 2 284, gönüllü és fârisz: 4 094, reisz és azab: 2 039, martalóc: 1556
1575/76	10 834	mülázim: 17, janicsár: 929, gönüllü és fârisz: 4 062, müsztahfiz és topcsi: 2 259, reisz és azab: 1985, martalóc: 1582
1578	10 895	mülázim: 12, gönüllü: 300, janicsár: 816, ⁴⁶ müsztahfiz, topcsi, dzsebedzsi és kumbaradzsi: 2 277, reisz és azab: 2 031, fârisz: 3 874, martalóc: 1585
1578/79	10 753	mülázim: 28, gönüllü: 298, janicsár: 817, fârisz: 3 780, müsztahfiz, topcsi, dzsebedzsi és kumbaradzsi: 2 308, reisz és azab: 2 061, martalóc: 1461

hogy a pénztári napló megfelelő elszámolása mindenben pontosan megegyezik a zsolddefter adataival (Isztambul, BOA MAD 1561. 34. o.) Ezt egyébként a defter készítője a következő évi 10 616 fős létszámadat fölé írt rövid megjegyzésével is megerősítette, amikor azt állította, hogy „az előző esztendőben 12 484 fő” kapott zsoldot (uo. 55. o.). Az oszmán pénzügyigazgatás korabeli pontosságát mutatja, hogy a pénztári naplóhoz mellékelték a más papíron, más írással készült, 1570. március 24-én írott zsolddefter egyik példányát, amelyet bekötöttek a defter vonatkozó elszámolásai mögé.

⁴⁵ A részadatok összege csak 10 813. Ennek valószínűleg az az oka, hogy az összeíró csak a fontosabb egységeket tüntette fel, s eltekintett a mülázimok, az építész, stb. felsorolásától, akiket másutt felvett a defterbe.

⁴⁶ A budai janicsárok egyik fennmaradt zsoldelszámolásából további adatokat kaphatunk az 1577/78-ban itt szolgált janicsárok létszámára vonatkozóan. A kimutatás szerint a tartomány pénztárából 1577. március 21. és június 17. között 844 főnek, június 18. és szeptember 13. között 837 főnek, szeptember 14. és december 11. között 818 főnek, december 12. és 1578. március 9. között pedig 816 főnek fizettek zsoldot. A janicsárok teljes évi zsoldja 1 524 985 akcséjába került a budai kincstárnak. (Isztambul, BOA, MAD 6411. 4.o.)

1580/81	10 816	mülázim: 15, gönüllü: 298, janicsár: 885, fārisz: 3 779, műsztahfiz, topcsi, dzsebedzsi és kumbaradzsi: 2 304, reisz és azab: 2 070, martalóc: 1466 ⁴⁷
1590/91	10 004	

Táblázatunkból egyedül az 1568/69 évi létszámadat lóg ki, amint arra Hegyi Klára is felhívta a figyelmet.⁴⁸ Ennek azonban egyszerű magyarázata van. A budai beglerbégnak 1568. február 28-án küldött parancsból ugyanis arról értesülünk, hogy a helyi hatóságoknak igazodniuk kellett a Szigetvár 1566. évi elfoglalása utáni helyzethez, s a budai vilájetben állomásozó zsoldos várkatonaság számát 12 500 főre kellett felemelniük.⁴⁹ A zsoldlistából és a pénztári naplóból egyként látható, hogy a helyi hatóságok teljesítették a Porta parancsát, s a várórség létszámát előbb 12 428 főre, majd pedig 12 484 főre, tehát néhány fő híján a kívánt létszámra emelték fel. A pénztári naplók adatai azonban azt mutatják, hogy a tartomány várórségének létszámát már a következő évben leszállították a korábbi szintre, és a továbbiakban néhány száz fős eltéréssel ez a csökkentett, s az egész évtizedben viszonylag állandónak mondható létszámú katonaság kapott zsoldot a tartományi pénztárból.

A zsoldlisták és pénztári naplók együttes adataiból tehát megállapítható, hogy a XVI. század második felében a budai vilájet váraiban szolgáló és készpénzzel fizetett őrség létszáma 10–11 000 fő körül mozgott. Ismételten hangsúlyozni kell, hogy ez a létszám csak a készpénzzel fizetett várkatonákat jelenti, amiben sem a zsold-timárral fizetett végváriak, sem pedig a szpáhi- és dzsebelü-katonaság nincs benne. Hegyi Klára legfrissebb dolgozatában a budai vilájet váraiban zsold-timárral javadalmazott végváriakat 3 000-3 500 főre, az 1552-ben felállított temesvári vilájet őrségét pedig 4 000 főre becsülte, azaz a két tartomány várvédő katonaságát összesen 18 000 főre taksálta. Ehhez számította még a legkevesebb 7 000 birtokos szpáhit és dzsebelüt, s így a XVI. század utolsó évtizedeiben a magyarországi török haderőt mintegy 25 000 főre tette.⁵⁰

A XVII. században a magyarországi török várak a korábbi két vilájet helyett, már hat vilájet alá tartoztak: még a századfordulón, 1596-ban foglalták el a törökök Egert, ami körül legott újabb vilájetet alakítottak ki. Ezt követte 1600-ban a kanizsai, 1660-ban a váradi, 1663-ban pedig az újvári. Ez tovább bonyolítja a kutató helyzetét, mert csak igen ritkán maradtak fenn közel azonos időből források mind a hat vilájet török végvári katonaságára. Az eddig ismertté vált adatok alapján az 1610-es években az akkor négy vilájetbe szervezett török végvárak zsoldoskatonaságát mintegy 19 000 főre tehetjük az alábbi megoszlásban.⁵¹

⁴⁷ A részadatok összege: 10 817. Talán a fāriszok száma lehetett 3 778 a defterben szereplő 3 779 helyett, hisz a *siyaqat* írásban a 8 és a 9 hasonlít egymásra. A többi számadat világos és összetéveszthetetlen.

⁴⁸ V. ö. a 44. sz. jegyzettel.

⁴⁹ Isztambul, BOA Mühimme Defteri (MD) No. VII. p. 325. no. 934. Az iratot *Claudia Römer* (i. m. 33. o.) is használta.

⁵⁰ *Hegyi Klára*: Török katonaság a magyarországi hódoltságban... i. m. 51–54. o.

⁵¹ *Hegyi Klára*: Török berendezkedés... i. m. 112–113. o.

*A török végvári katonák létszáma Magyarországon
a XVII. század első felében*

<i>A vilájet neve</i>	<i>Időpont</i>	<i>Létszám</i>
Buda	1613	7 836
Temesvár	1613	3 679
Eger	1605/06	3 409
Kanizsa	1618	3 789
<i>Összesen</i>		<i>18 713</i>

A század második feléből az akkor már hatra szaporodott vilájetek közül sajnos egyelőre csak három vilájet zsoldosainak létszámát ismerjük megközelítő pontossággal, azonos időből. 1662/63-ból fennmaradt források segítségével megállapítható a váradi, a budai és az érsekújvári vilájet váraiban szolgáló zsoldosok létszáma. A budai vilájetben zsoldot húzó katonák létszáma – amint arra Hegyi Klára felhívta a figyelmemet⁵² – a XVII. századi zsoldlistákban hosszú időn keresztül változatlan, ami arra enged következtetni, hogy a forrásokat a korábbiakról másolták, így adataik csak nagy óvatossággal fogadhatók el. Más a helyzet az újonnan meghódított tartományok esetében, ahol az első években készült zsoldlistákról és pénztári naplókról még feltételezhető, hogy a tényleges viszonyokat rögzítették. Sajnos a temesvári, az egri és a kanizsai vilájet adatai ebből az időből egyelőre hiányoznak, de a meglévő három vilájet adatai is létszámemelkedésre engednek következtetni, hisz ezekben közel annyi katonát fizettek, mint a század első felében az egész hódoltságban. Igaz, nem szabad megfeledkezni arról a török gyakorlatról, hogy az újonnan meghódított területek várait a védettebb, déli területek váraiból töltötték fel, így ugyanakkor azok létszáma általában jelentősen csökkent:

*A török végvári katonák létszáma a váradi, az újvári
és a budai vilájetben 1662-1663-ban*

<i>A vilájet neve</i>	<i>Időpont</i>	<i>Létszám</i>
Várad ⁵³	1662	2 503
Újvár ⁵⁴	1663	2 806
Buda ⁵⁵	1662/63	12 734
<i>Összesen</i>		<i>18 043</i>

⁵² A kézírathoz fűzött megjegyzéseimért ezúton is köszönetet mondok.

⁵³ Isztambul, BOA MAD 106. fol. 2r–22v.

⁵⁴ Isztambul, BOA DBŞM UYH 17082.

⁵⁵ Isztambul, BOA DBŞM BDH 16728., 16729.

Az előbbieken láthattuk, hogy a budai pénztári naplók a helyi katonákon kívül regisztrálták a Portáról küldött janicsárokat is. Ezekkel csak akkor van gond, ha a végvárakban állomásozó Portai zsoldosokat nem a helyi vilájet pénztárából, hanem közvetlenül a portáról fizették, hisz ebben az esetben a vilájet pénztári naplójából hiányoznak. A birodalmi kincstár 1669/70. évi elszámolásából látható, hogy az akkor zsoldot húzó 53 849 Portai janicsárból 14 379 fő a birodalom végváraiban szolgált. Másként mondva, a végvárakban szolgáló Portai janicsárok aránya elérte az összes janicsárok 26,7 %-át. Az elszámoláshoz mellékeltek egyik kimutatásból látható, hogy a fontosabb magyarországi török várakban, így Budán, Székesfehérvárott, Nógrádban, Esztergomban, Kanizsán, Újváron, Váradon és Egerben szolgáló, és közvetlen a portáról fizetett janicsárok száma 2 299 fő volt.⁵⁶

Deficites végvidékek

A magyar történetírás, amikor a magyarországi török végvárak ráfizetéses voltát hangsúlyozza, hajlamos megfeledkezni arról, hogy nem kivételes jelenségről van szó. A hódítások megtartása, a végvárak fenntartása a korban mindenütt nagy megterhelést jelentett.⁵⁷ Pármai Margit régensége alatt, a helyi kincstár deficitjét fedezendő, Spanyolországból rendszeres pénzsegélyek érkeztek Németalföldre. 1561 és 1567 között II. Fülöp több mint 5 500 000 forintot, évi átlagban több mint 1 000 000 forintot küldött testvé-rének, Pármai Margitnak. 1567-ben II. Fülöp azzal a céllal küldte Alba herceget a tartományba, hogy hozza rendbe annak pénzügyeit, s próbálja önellátóvá tenni. Alba akkor 1 650 000 forintot kapott, de a következő esztendő májusában a király nyíltan értésére adta a hercegnek, hogy Spanyolország nem fizetheti a tartományt örökké. 1568 és 1571 között mégis további 8 250 000 forintot kellett Spanyolországból Németalföldre küldeni. Mivel a földközi-tengeri harcok roppant kiadásai miatt II. Fülöp képtelen volt továbbra is támogatni Németalföldet, a herceg a vasszigorral bevezetett új adók könnyörtelen behajtásával elérte, hogy 1571-re a tartomány önellátó lett. A csoda azonban csak néhány hónapig tartott. A hírhedt kegyetlenséggel bevezetett új adók terhe alatt a lakosság összeomlott és az elégedetlen tömeg 1572-ben egy emberként állt a kormány ellensége, Orániai Vilmos mellé. 1572-ben a királynak már újabb 3 500 000 forint szubvenciót kellett küldenie a tartományba. 1572 és 1576 között a flandriai csapatok fizetőmestere majd 21 000 000 forintot kapott Spanyolországból. Ez az összeg megközelítőleg azonos volt a kasztíliai kincstár húsz milliós deficitjével, azaz a deficitet a németalföldi katonai vállalkozás terhei okozták.⁵⁸

Hasonlóképp ráfizetésesnek bizonyult a spanyol *presidio*-rendszer kiépítése Észak-Afrikában. A presidiókkal, ezekkel az előretolt erődökkel a spanyolok egyrészt a

---

⁵⁶ *Ágoston Gábor*: A magyarországi török végvárak... i. m. 317–318. o.

⁵⁷ Itt kell megjegyezni, hogy *Barta Gábor* erre számos baráti és szakmai beszélgetésben figyelmeztett bennünket.

⁵⁸ *Geoffrey Parker*: The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' Wars. Cambridge, 1990. 137–145. o.

muszlimok elleni védelmi rendszert kívánták az Ibériai-félszigetről a magrebi térségbe áttenni, másrészt olyan hídfőállásokat akartak kiépítésükkel létesíteni, amelyekre támaszkodva bekapcsolódhattak volna a térség kereskedelmi életébe, egy olyan időpontban, amikor a portugálok hasonló célból vetették meg a lábukat a marokkói partokon. Hamar kiderült azonban, hogy a szaharai kereskedelemről származó szerény bevételek messze elmaradnak a presidiókban állomásoztatott katonaság zsoldterheitől. Fokozta a gondokat, hogy nem csak fizetni kellett a katonaságot az anyaországból, onnan kellett ellátni őket élelemmel, fegyverzettel és munícióval is. Másként szólva, pénzügyi szempontból a presidiók igencsak ráfizetésesnek bizonyultak, ráadásul az akadozó zsoldfizetés és ellátás meglehetősen demoralizálólag hatott a legénységre.⁵⁹

De nem kell ilyen messzire mennünk. A magyar történetírásban régóta jól ismert, hogy a magyarországi királyi végvárrendszer milyen ráfizetést jelentett a Habsburg kormányzatnak. A Magyar Királyság összezsugorodott területéről a XVI. század második felében befolyó jövedelmek aligha haladták meg a 580-600 000 magyar forintot, azaz a 750 000 rajnai forintot, amiből azonban legjobb esetben is csak 300 000 magyar forintot, azaz 375 000 rajnai forintot fordítottak a szorosán vett védelmi célokra.⁶⁰ Ugyanakkor a velencei követ 1555-ben 600 000, 1563-ban pedig 900 000 rajnai forintra tette az ország védelmi költségeit.⁶¹ Az Udvari Kamara számításai szerint 1578-ban a magyar végvárak békebeli fenntartása évi 1 400 000–1 600 000 rajnai forintot tett ki. Ezt az összeget részint a *Türkenhilféből*, részint pedig az osztrák és a cseh tartományokból kívánták fedezni. A Kamara Magyarországról csak a költségek egytizedét vélte beszédhetőnek.⁶² 1607-ben a bécsi Udvari Haditanács hasonló eredményre jutott: a magyarországi várakban szolgáló 19 689 katona évi zsoldjára 1 161 738 rajnai forintot számoltak, miközben a Magyar Királyságból beszédhető várható jövedelem nem emelkedett.⁶³ Szakirodalmi közhelynek számít, hogy az ország bevételei a végvárak őrségének csak harmadát–felét fedezték, s hogy a magyarországi végvárak fenntartása a XVI. század utolsó harmadában és a XVII. század elején évente egy–másfélmillió forinttal terhelte a Habsburg birodalom költségvetését. S ebben csak a zsoldköltségek szerepelnek: a várak ellátása és jó karban tartására évente további egymillió forintot számíthatunk.⁶⁴ Az Udvari Kamara 1578. november 16-i jelentése szerint a felhalmozódott adósság már akkor elérte a 10 000 000 forintot.⁶⁵

---

⁵⁹ *Jamil M. Abun-Nasr: A History of the Maghrib in the Islamic Period.* Cambridge, 1987. 147. o.

⁶⁰ *Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet.* III. k. Budapest, 1935. 125–137. o.

⁶¹ *Szegő Pál: Végváraink szervezete a török betelepődésétől a tizenöt éves háború kezdetéig, 1541–1593.* Budapest, 1911. 212. o.

⁶² *Kárpáthy-Kravjánszky Mór:* i. m. 43. o.

⁶³ *Benda Kálmán: A magyarországi végvári vonal fenntartásának költségei a XVII. század elején.* In: *Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században.* (Szerk.: *Bodó Sándor–Szabó Jolán*) (Studia Agriensia 3.) Eger, 1983. 49–59. o.

⁶⁴ *Ágoston Gábor: A hódolt Magyarország...* i. m. 84. o. Egy másik munkámban (A hódítás és a védelem terhei. In: *Pannon Enciklopédia. A magyarság története.* Budapest, 1994. 125–127. o.) 25–30 %-ra becsültem azt az összeget, amivel a magyarországi jövedelmek a várak fenntartási költségeihez hozzájárulhattak a XVI. század második felében. Ennél némileg magasabbra becsülte az ország hozzájárulásának mértékét *Pálffy Géza* (i. m. 83. o.). Megjegyzendő azonban, hogy amíg a zsoldterhekre épp *Pálffy Géza* kutatásai hoztak új adatsorokat, addig az ország jövedelmeire (ezek meglehetősen szétszórtsága és a pénzügyigazgatás sajátosságai

Nos, mindezeket figyelembe véve, miként azt több munkámban is igyekeztem hangsúlyozni, már nem az tűnik fel, hogy az oszmán kormányzatnak milyen ráfizetést jelentett a magyarországi tartományokban állomásoztatott katonaság fizetése. Épp ellenkezőleg: az a szembetűnő, hogy a Portának jóval kevesebb terhet jelentett az itteni török várak fenntartása, mint a Habsburgoknak a magyar végvárak finanszírozása.

A várak fenntartási terhei: a zsold

Ami a Porta magyarországi terheit illeti, azt is látnunk kell, hogy az 1558/60. évi deficités állapot nem általánosítható az oszmán uralom egész idejére. A magyarországi török végvárak fenntartási költségeinek vizsgálatakor a XVI. században legalább három fázist kell megkülönböztetnünk:

- 1.) a török uralom és adminisztráció kiépülésének időszaka a hatalom megszilárdulásáig.
- 2.) a megszilárdult hatalom és az erőegyensúly korszaka „békeidőben”, és végül
- 3.) a századvég hosszú, vagy ismertebb nevén tizenötéves háborúja.

A budai vilájet pénzügyi helyzete a török adminisztráció kiépülésének időszakában

Az első szakasz az 1566. évi török hadjáratot lezáró 1568. évi drinápolyi béke utáni konszolidációs évekkel zárul, valamikor az 1570-es évek első felében. Véleményem szerint a budai kincstár deficitjéről szóló, gyakorta idézett, s az alábbi táblázatban összefoglalt adatok erre az első időszakra vonatkoznak, azaz arra az első periódusra, amikor a vilájet hátszaga még nem épült ki, jövedelmei még nem állandósultak:⁶⁶

---

miatt) egyelőre nem állnak rendelkezésre pontos elszámolások, s így a kutatók csak becslésekre (általában *Szekfi Gyula* becsléseire) hagyatkoznak.

⁶⁵ *Kárpáthy-Kravjánszky Mór*: i. m. 43. o.

⁶⁶ Ez a megállapítás területenként, szandzsákonként további finomításra szorul. A simontornyai szandzsák esetében a pénzügyi helyzet például 1565-ben volt a legjobb, s utána mind 1570-ben, mind pedig 1580-ban jelentős hiány jelentkezett. (*Dávid Géza*: A simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest, 1982. 75. o.) A kis terjedelmű simontornyai szandzsák helyzete azonban aligha általánosítható a budai vilájet egészére. Ezt mutatják a budai vilájet 1570-es évekbeli bevételeiről és kiadásairól készült, alább részletesen is elemzésre kerülő elszámolások.

*A budai vilájet pénzügyi helyzete 1558–60-ban*⁶⁷

<i>Időpont</i>	<i>A budai vilájet jövedelmei</i>	<i>Isztambuli támogatás</i>	<i>A katonák zsoldja</i>	<i>A vilájet jövedelmei a zsold hány százalékát fedezik</i>
1558/59	6 434 578 akcse	16 916 945 akcse	23 062 862 akcse	27,90
1559/60	8 833 839 akcse	18 200 000 akcse	23 236 931 akcse	38,01

A budai kincstár már többször hivatkozott, kiadatlan elszámolásaiból, valamint egyéb török levéltári forrásokból látható, hogy a vilájet 1570-ig még jelentős birodalmi támogatásra szorult. A birodalmi kincstárból a hatvanas évek első felében is rendszeresen érkezett támogatás.⁶⁸ A birodalom központjából 1567/68 és 1570/71 között (975–978) összesen 753 234 aranyat, haszenét⁶⁹ utaltak át a vilájet váraiban állomásozó katonaság zsoldjára, amelynek értéke az elszámolásban megadott átváltási aránnyal (1 arany = 65 akcse) számolva, 48 960 210 akcse volt.⁷⁰ Ez négy évre elosztva 188 308 aranyat jelent 12 240 052 akcse értékben. Ez az összeg az 1559. évi 16 916 945, illetve az 1560. évi 18 200 000 akcsényi szubvencióhoz viszonyítva is csökkenést jelent, nem is beszélve arról, hogy csupán töredéke annak az összegnek, amellyel a Habsburgok voltak kénytelenek hozzájárulni a magyar végvárrendszer fenntartásához. Mármint, ha az egyes években érkezett támogatás összegét vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy az Isztambulból küldött támogatás fokozatosan és jelentősen csökkent: 975-ben (1567. VII. 8 – 1568. VI. 25.) 22 895 925 akcsényi értékben 352 245 aranyat,⁷¹ 976-ban (1568. VI. 26 – 1569. VI. 15.) 10 833 290 akcsényi értékben 166 666 aranyat, 977-ben (1569. VI. 16 – 1570. VI. 4.) 10 231 000 akcsényi értékben 157 400 aranyat, 978-ban (1570. VI. 5

⁶⁷ Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula: i. m. 609–611. o.

⁶⁸ Isztambul, BOA MD VI. p. 662. No. 1417. (1565. július. 19.) MD V. p. 159. Nos. 379., 380. (1565. október 17.), stb.

⁶⁹ A *haszene* (haszeni) vagy más néven *szultáni* török aranypénz volt, amelyet az oszmánok 1477–78 óta vertek a dukát mintájára, közel azonos súlyban és minőségben. Súlyja kezdetben 3 572 gramm, ezt 1526-ban (követvén a dukát hasonló súlycsökkenését) 3 544 grammra, 1564-ben pedig 3 517 grammra csökkentették. V. ö.: *Şevket Pamuk: Money in the Ottoman Empire, 1326–1914.* In: *Halil İnalcık–Donald Quataert* (szerk.): *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914.* Cambridge, 1994. 954–955. o.

⁷⁰ Isztambul, BOA MAD 1561. 72-73. o.

⁷¹ A birodalmi kincstár 974/75. évi pénzügyi kimutatása szerint, amely a Nevruztól Nevruzig tartó, azaz 1567. március 11. és 1568. március 10. közötti időszakot öleli föl, s így csak részben fedi a budai pénztári napló időhatárait, a mondott időszakban Isztambulból Budára csak 12 266 665 akcsényi értékben küldtek támogatást. V. ö.: *Ömer Lütfi Barkan: H. 974–975 (M. 1567–1568) Malî Yılına âit bir Osmanlı Bütçesi.* İÜİFM 19 (1957–58) 1–4. 309.

– 1571. V. 26.) pedig, mindössze 4 999 995 akcsényi értékben, 76 923 aranyat küldtek Isztambulból Budára.⁷²

Ha csak ennyi információ állna rendelkezésünkre, könnyen arra az elhamarkodott következtetésre juthatnánk, hogy a birodalmi támogatás jelentős csökkenése mögött csak és kizárólag a helyi jövedelmek emelkedése állt. Forrásunkból azonban az is világossá válik, hogy 1569-től a temesvári vilájetből is kiségitették a budaiakat. A 977 és 986 (1569/70 – 1578/79) között eltelt tíz esztendőben a budai vilájet katonáinak zsoldjára a temesvári vilájet pénztárából 56 900 000 akcsét utaltak át.⁷³ A birodalmi támogatás csökkenése tehát részben a temesvári támogatással magyarázható, amelynek gazdasági helyzete épp akkoriban szilárdult meg. 1567/68-ban még a temesvári vilájet is központi támogatásra szorult, hisz abban a pénzügyi évben 2 400 000 akcsét utaltak át az isztambuli központi kincstárból a temesváriba.⁷⁴ A későbbiekben azonban a temesvári vilájet rendszeres pénzügyi támogatásban tudta részesíteni a budait.

A központi birodalmi kincstár szempontjából persze így is nagy könnyebbséget jelentett, hogy e távoli végvidék – hisz a temesvári vilájet, bármennyire is lenyúlt délre, mégiscsak a Magyarországon kialakított vilájetek egyike volt – egyre kevésbé szorult rá Isztambul támogatására! A képet tovább árnyalhatjuk a budai pénztári napló 1571–1581. évi bevételeinek elemzésével. A fontosabb adatokat a következő táblázatban foglaltam össze:

---

⁷² Isztambul, BOA MAD 1561. 72. o.

⁷³ Isztambul, BOA MAD 1561. 73. o. V. ö.: *Caroline Finkel*: i. m. 291. o.

⁷⁴ *Ömer Lütfi Barkan*: H. 974–975 (M. 1567–1568)) Malî Yılına âit bir Osmanlı Bütçesi, 309. o. V. ö. még *Fodor Pál*: A temesvári vilájet a török hódoltságban. In: *Lengvári István* (szerk.): In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére. Pécs, 1996. 200. o.

A budai vilájet pénzügyi helyzetének javulása a török adminisztráció megszilárdulásának idején

A budai vilájet pénzügyi helyzete 1571-1581 között⁷⁵

<i>Időszak</i>	<i>Vagyon</i>	<i>Előző évi maradvány</i>	<i>Isztambuli támogatás</i>	<i>Temesvári támogatás</i>
1571. X. 28 - 1572. X. 15.	43 063 600 pénz	13 154 934 pénz	1 740 000 pénz	5 000 000 pénz
1572. X. 16 - 1573. X. 4.	36 046 137 oszm.	11 682 883 oszm.	1 500 000 oszm.	4 000 000 oszm.
1573. X. 15 - 1574. IX. 24.	41 202 167 oszm.	12 147 100 oszm.	5 000 000 oszm.	4 000 000 oszm.
1575. VIII. 24 - 1576. IX. 11.	33 800 335 oszm.	9 697 468 oszm.	-	4 000 000 oszm.
1578. III. 6 - 1578. XII. 20.	27 816 771 oszm.	6 198 480 oszm.	-	5 520 000 oszm.
1578. XII. 21 - 1579. XII. 10.	42 111 504 akcse	5 426 898 akcse	-	5 000 000 akcse
1579. XII. 11 - 1580. III. 12.	18 978 797 akcse	10 208 701 akcse	-	4 000 000 akcse
1580. III. 12 - 1581. III. 22.	37 094 762 akcse	5 701 118 akcse	-	3 500 000 akcse

(oszm. = oszmáni [a szerk.]

A táblázatból jól látható, hogy már az 1570-es évek ele jére jelentősen javult a helyzet, s a helyi bevételek a zsoldszükséglet 88 %-át fedezték. Természetesen ez korántsem je lentette azt, hogy nem voltak gondok. Verancsics Antal királyi helytartó 1572. július 28-án arról tudósított Pozsonyból, hogy a török vég helyek rosszul vannak fölszerelve, s ezért a budai pasa erősítést kért Konstantinápolyból. Musztafa pasa állítólag a török kereskedőket is felszólította, hogy készpénzüket vigyék be Budára. A pasa annyira veszélyesnek ítélte a helyzetet, hogy egy magyar származású kémét szándékozott a Német Birodalomba küldeni annak kifürkészésére, a vilájet meggyöngült helyzetét kihasználva az ellenfél nem tervez-e ellenük hadjáratot.⁷⁶ Musztafa pasának

⁷⁵ Isztambul, BOA MAD 1561. és MAD 498. Az elszámolások adatai *pénzben* – a török szöveg is a magyar nyelvből kölcsönvevett *penz* szót használja –, illetve *oszmániban* szerepelnek. Az átváltás tekintetében a napló több arányt is közöl, kellőképpen összezavarva ezzel a kutatót. Először azt mondja, hogy két pénz ért egy oszmánit, majd a későbbiekben azt állítja, hogy 5 pénz 2 oszmánival volt egyenlő. Ott, ahol a napló mindkét pénznemben közli az adatokat, látható, hogy nem ezzel az aránnyal számoltak, hanem az 5 pénz = 4 oszmáni arányt követték, amit az 1578. évi elszámolás mellé írt egyik bejegyzés is megerősít. Az oszmáni az akcsénál a XVI. század derekán kb 25%-kal ért kevesebbet. – *A Budához rendelt egyéb jövedelmek* címszó alatt 1578 végéig olyan tételeket vontam össze, mint például a kincstári gabona és a kincstári ingatlanok eladásából, a foglyok ötödéből, a berát- és tezkere-illetékből, vagy a szerémi és pozsegai liva eflákjaitól szedett adókból származó bevételek. Ezek között kétségtelenül ez az utóbbi volt a legjelentősebb: 1571/72-ben 1 412 510 pénz, 1572/73-ban 1 140 080 oszmáni, 1573/74-ben 1 153 520 oszmáni, 1575/76-ban 1 221 483 oszmáni, 1578-ban pedig 570 400 oszmáni jövedelemre tett szert a budai kincstár e forrásból. 1579-től ezek a tételek már a vilájet rendes bevételei között szerepelnek. Ettől kezdve *emval-i mütefferika*, azaz különféle jövedelmek címszó alatt szerepelnek az egyéb, Budához rendelt jövedelmek. Ezek között olyan tételeket találunk, mint a bejtülmál-jövedelem, a tapu-illeték, a budai raktárakban őrzött kincstári gabona eladásából származó jövedelem, stb.

⁷⁶ *Szakály Ferenc*: Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez. Budapest, 1995. 261–262. o.

azonban a 70-es évek derekára sikerült tovább javítani a tartomány pénzügyi helyzetét. Az első jelentős változás 1575-ben következett be: ekkor történt először, hogy a birodalmi kincstárból már nem utaltak át aranyat Budára, igaz, a megelőző esztendőben a korábbi összegnek legalább háromszorosát küldték. Az azonban mindenképpen figyelemre méltó, hogy 1581-ig nem érkezett további támogatás a birodalom központjából. E tény már a kortársak is oly nagy jelentőségűnek ítélték, hogy a pénztári naplóba is feljegyezték a következőket: „Ezt megelőzően a Budun-i vilájet zsoldjára a szultáni kincstárból (évente) 350 000–400 000 aranyat adtak. Kilenc esztendeje, amióta Musztafa pasa a Budun-i vilájet kormányzója (*váli*), a vilájetet és a pádisah jövedelmeit helyrehozta és a jövedelmek már fedezik a kiadásokat. A szultáni kincstárból már nem adnak aranyat, csak a temesvári kincstárból adnak 4 millió akcset.”⁷⁷

<i>A budai vilájet jövedelmei (A)</i>	<i>Egyéb Budához rendelt jövedelem (B)</i>	<i>A katonák zsoldja</i>	<i>A budai bevételek a zsold hány %-át fedezik</i>	<i>A budai és a Budához rendelt (A+B) jövedelmek a zsold hány %-át fedezik</i>
21 561 114 pénz	1 607 552 pénz	24 567 941 pénz	88	94
17 667 680 oszm.	1 195 615 oszm.	20 090 323 oszm.	88	94
18 375 861 oszm.	1 679 200 oszm.	19 930 160 oszm.	92	101
17 893 576 oszm.	2 209 263 oszm.	19 912 088 oszm.	90	101
15 252 114 oszm.	845 644 oszm.	19 805 160 oszm.	77	81
29 375 187 akcse	2 284 419 akcse	26 781 205 akcse	110	118
4 190 476 akcse	579 620 akcse	6 528 346 akcse ⁷⁸	64	73
26 607 281 akcse	1 125 011 akcse	26 767 470 akcse	99	104

Még ennél is fontosabb, s eddigi ismereteink alapján igencsak meglepő táblázatunk azon információja, mely szerint az 1570-es években, azaz az általunk második szakasznak nevezett időszakban a budai vilájet saját bevételei a vilájet váraiban szolgáló török végváriak zsoldjának átlag 90 %-át fedezték, szemben az 1558/59. évi 28 %-kal, illetve az 1559/60. évi 38 %-kal!

Némi megtorpanás észlelhető Szokollu Musztafa pasa budai beglerbégségének (1566–1578) utolsó évében, 1578-ban, amikor a vilájet helyi bevételei a zsoldnak csak 77 %-át fedezték. A vilájet pénzügyi helyzetének romlását Isztambulban is észlelték, s ezért Musztafa pasa utódjául Üvejsz Cselebi defterdárt nevezték ki, azaz a kormányzat választása olyan emberre esett, aki a pénzügyek területén meglehetősen tapasztalattal rendelkezett. Kara Üvejsz pasa, Murád szultáni herceg egykori defterdárja, urának hatalomra jutása után előbb a birodalom második, később pedig első defterdárja, érthető

⁷⁷ Isztambul, BOA MAD 1561. 156. o. Ezt a bejegyzést már *Caroline Finkel* is idézte törökül (i. m. 292. o.).

⁷⁸ A defterben a hat havi zsold összege, azaz 13 056 691 akcse szerepel, amit én osztottam el kettővel, mivel a vilájet bevételeit csak három hónapra és három napra számították!

módon, nem szívesen vállalta új megbízását egykori ellenlábasa, Szokollu Musztafa pasa gazdasági gondokkal küszködő tartománya élén. A birodalom pénzügyi életének legfőbb intézője, aki a végvidéki életről semmi tapasztalattal nem rendelkezett, s akinek kijelölt új állomáshelyén az 1578. május 19-i löporrobbanás oly pusztítást végzett, hogy kortársi vélemények szerint alig maradt ép ház,⁷⁹ mindent megtett azért, hogy e nagy tisztességet elhárítsa magától. Vonakodása a szultáni udvarban annyira ismert volt, hogy arról még Joachim von Sinzendorf, a Habsburgok isztambuli rezidense (1578–1581)⁸⁰ is tudomást szerzett, s 1578. szeptember 18-i jelentésében sietett is kormánya tudomására hozni. A pasa azonban kénytelen volt meghajolni a szultáni akarat előtt és 1578. október 25-én elindult új szolgálati helyére.⁸¹ Intézkedései hamar látványos fordulatot eredményeztek. Irányítása alatt a vilájet bevételei jelentősen meghaladták a kiadásokat. Először történt meg, hogy a vilájet saját bevételeiből teljes egészében ki lehetett fizetni a zsoldot, s még fölösleg is maradt.

A már úton lévő pasának 1578. október 27-én parancsolták meg, hogy a beglerbégség katonáit, fegyvereit és hadikészletét szemlélje meg, és az arról készített mustrajegyzéket küldje meg Isztambulba. A kormányzat szerint az összeírásra azért volt szükség, mert Musztafa pasa beglerbégségének utolsó idejében az állami vagyon gazdátlanul maradt és nagy károkat szenvedett.⁸² A bevezetőben már utaltam rá, hogy a változásra legott felfigyelt a Habsburgok konstantinápolyi követe. Joachim von Sinzendorf 1580 karácsonyának előestéjén arról tudósított, hogy Üvejsz pasának annyira sikerült rendbe hoznia a vilájet pénzügyeit, hogy miután a budai és a temesvári vilájet jövedelmeiből kifizette a budai vilájetben állomásozó katonság zsoldját, évenként 32 lótehernyi, azaz 3 200 000 akcsét küldött Isztambulba (*Veyz Bassa totius exercitus Budensis stipendia ex proventu Budensi et Themiswariensi numeraverat, et insuper 32 onera Asporum huc Sulthano singulis annis miserat.*). Sinzendorf arról is beszámolt, hogy Üvejsz pasa utóda, Ali pasa budai beglerbég viszont megint Isztambulból kérte a zsoldot, mivel a helyi jövedelmek azt már nem fedezték (*Nunc vero Bassa Budensis (sc. Ali) petit stipendium hinc et proventus antedictos non sufficere scribit.*) Majd hozzátette, hogy „amint hallom, minden ismét abba a korábbi állapotba került vissza, mint Musztafa (azaz Szokollu) idejében volt.”⁸³ Sinzendorf ez utóbbi megjegyzése csak Szokollu

---

⁷⁹ Ágoston Gábor: Török löportermelés Budán a 16. században. (Adalék a magyarországi török végvárok hadianyag-ellátásához.) In: E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László (szerk.): Unger Mátyás emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történészstanári működése emlékére és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából. Budapest, 1991. 90–92. o.

⁸⁰ Az isztambuli Habsburg követek listájára I.: *Joseph von Hammer*: Geschichte des Osmanischen Reiches 6., Pest, 1829. (Neudruck Graz, 1963.) 631. skk. o. és további irodalommal: *Bertold Spuler*: Die europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. Neue Folge 11 (1935). 313–342. o. Mivel Spuler a követek listáját kiadott források alapján állította össze, azok – miként arra *Ernst Dieter Petritsch* több tanulmányában is felhívta a figyelmet – a levéltári források alapján pontosításra szorulnak

⁸¹ *Tayyib Gökbilgin*: Kara Üveys paşna'nın Budin beylerbeyliği (1578–1580) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 2. (1950–51.) 3–4., 17–20. o.

⁸² *Tayyib Gökbilgin*: i. m. 21. o.

⁸³ Eredetiben és magyar fordításban idézte *Pálffy Géza* (i. m. 63. o.). *Takáts Sándor*, aki először használta Sinzendorf jelentését, a 32 *onera Asporum*-ot tévesen 32 000 akcsének számolta át (i. m. 141. o.), amit *Gökbilgin* is átvett (i. m. 24. o.), nyilván nem véve észre, hogy az *onus* (*plur. onera*) itt a török *jük* (lóteher) fordítása, ami a pénzügyi nyelvben 100 000 akcsét jelentett. *Pálffynál* a helyes átváltás olvasható.

Musztafa pasa beglerbégségének 1575 előtti szakaszára vonatkozhat, amikor a budai tartomány még valóban rászorult az Isztambuli támogatásra. Jóllehet a követ értesüléseit „egy megbízható személytől”, jelesül egy Portai kapidzsitól szerezte, aki a császári udvarból Budán keresztül két futárt kísért Isztambulba, majd a Sinzendorftól kapott 25 tallérért a szerájban minden dolognak alaposan utánajárt, jelentése némileg ellentmond a török levéltári forrásoknak, s kissé félrevezető.

Sinzendorf 1580 karácsonyán ugyanis csak azokra a pénzügyi problémákra utalhatott, amelyek 1579/80 fordulóján jelentkeztek;⁸⁴ akkor még nem tudhatott arról, hogy a következő, teljes pénzügyi évet (1580/81) Ali pasa majdnem olyan sikeresen zárja majd, mint elődje. Állításával így valamiféle éles fordulatot sejtetett (ami azonban csak később következett be) és ezzel félrevezette a kutatókat. Figyelemre méltó továbbá, hogy a császári követ értesülésével ellentétben sem az 1579/80-as csonka, sem pedig az 1580/81-es teljes pénzügyi év elszámolásában nem szerepel semmiféle isztambuli támogatás. Ezek az adatok ismét arra figyelmeztetnek, hogy bármennyire jól értesültek is az isztambuli keresztény követek, ismereteik, még ha számos hasznosítható adatot tartalmaznak is, gyakorta hiányosak. Ezért az efféle forrásokat, kivált a birodalom és annak tartományai pénzügyi helyzetének megítélésakor, mindig össze kell vetni az oszmán adminisztráció (egyébként problémáktól és önellentmondásoktól korántsem mentes) belső forrásaival.

Ismerve a Habsburg végvárrendszer ellátásának pénzügyi problémáit, valamint a budai vilájet deficités voltáról korábban publikált adatokat, először arra lehetett gyanakodni, hogy a budai beglerbégség pénzügyi helyzetében bekövetkezett javulás oka talán nem is a bevételek emelkedésében, hanem a kiadások valamiféle átstrukturálásában keresendő, azaz hogy a pénzügyi helyzet javítása érdekében csökkentették a zsolddal fizetett katonák számát, s növelték a timár-birtokkal javadalmazott várvédők számát. Ezt látszott igazolni az is, hogy a zsold-timárok magyarországi alkalmazására vonatkozó jelenleg ismert első utasítás 1570 februárjában keletkezett, igaz a gyakorlat már ezt megelőzően is ismert volt.⁸⁵ A zsolddal fizetett katonák számának, illetve a kifizetett zsoldösszeg mennyiségének viszonylagos állandósága láttán azonban ezt a magyarázatot végül el kellett vetni.

---

⁸⁴ Egyelőre nem tudjuk a magyarázatát annak, hogy a pénztári napló miért Ali pasát tünteti fel már ekkor budai beglerbégségnek, amikor minden egyéb forrásunk azt állítja, hogy 1580 május végéig–június elejéig még Üvejsz pasa kormányozta a budai beglerbégséget (L.: *Gévay Antal*: A budai pasák. Bécs, 1841. 12. o., No. 17.; *Fekete Lajos*: Budapest a törökkorban... i. m. 216. o.). *Gökbilgin* (i. m. 31. o.) említi azt a 1580. június 3-án Üvejsz pasának írott szultáni parancsot, amelyben tudatták Üvejszsel, hogy helyére Kalajlikoz Ali pasát nevezték ki, s megparancsolták neki, hogy Ali pasa megérkeztéig maradjon állomáshelyén. A legvalószínűbb Dávid Géza magyarázata, aki úgy véli, hogy a pénztári naplót később állították össze, s így Kalajlikoz Ali pasa csak nyugtázta, tudomásul vette annak korábbra vonatkozó adatait. (L. *Dávid Géza*: Török közigazgatás Magyarországon. Doktori disszertáció. Budapest, 1995. 213–124. o., 54. sz. jegyzet. A kézirat használatáért itt is köszönetet mondok a szerzőnek.)

⁸⁵ Idézte: *Dávid Géza*: A simontornyai szandzsák... i. m. 76. o. A zsold-timárokról l. még *Hegyi Klára*: Török berendezkedés... i. m. 90–91. o.

A pénzügyi konszolidáció okai

A sikerben a pénztartalékok folyamatos felélése és a temesvári vilájetből érkező támogatás mellett a budai vilájet megnövekedett bevételeinek is komoly szerepe volt. A budai vilájet bevételeinek látványos emelkedése alapvetően két tényezővel magyarázható: egyrészt az 1566. évi sikeres szultáni hadjáratnak köszönhető számottevő területnövekedéssel, másrészt az 1540-es évek derekán megindult magyarországi török adóztatásnak a hatvanas évek végére történt stabilizálódásával és kiterjedésével.

Az 1566. évi hadjárat következtében egész országrészek, Somogy és Békés megye, valamint a Nagykunság kerültek török uralom alá. A magyarországi török uralom ezzel hosszú időre elérte legnagyobb kiterjedését. Az ország középső részén elterülő hatalmas háromszög alakú hódoltság talapzata mintegy 400, legnagyobb magassága pedig mintegy 350 km volt, összterülete pedig elérte a 100 – 120 000 km²-t.⁸⁶

Az 1566. évi hadjárat a területnövekedésen túlmenően azzal is hozzájárult a budai vilájet bevételeinek emelkedéséhez⁸⁷, hogy a hódoltsági magyar adóztatást szervező két magyar fővárat, Szigetvárt és Gyulát⁸⁸ kiiktatta a magyar adóztatás mechanizmusából, azaz közvetve hozzájárult a potenciális török adóalanyok teherbíróképességének emelkedéséhez. Szempontunkból azonban ennél is fontosabb, hogy e két vár elestével tekintélyes rés keletkezett a magyar védelmi rendszeren, aminek következtében (legalábbis ideiglenesen) nem volt olyan erő, ami a magyar végvárak mögötti török adóztatást sikeresen tudta volna akadályozni.⁸⁹

A magyarországi török adóztatásnak az 1568. évi drinápolyi béke utáni időszakban tapasztalható kiterjedésében bizonyos központi intézkedéseknek éppoly szerepük volt, mint a helyi adminisztráció hatékonyabbá válásának. Magyarországon kezdetben a török kincstár csak azoktól szedte a dzsizje-adót, akik házukon, földjeiken és szőlőjükön kívül 300 akce vagyonnal rendelkeztek. Ez pedig azt jelentette, hogy a kezdeti időben a potenciális adófizetők egy jelentős része, mintegy 30 %-a, mentességet élvezett a dzsizje fizetése alól. A birodalom pénzügyi helyzetének romlása azonban arra kényszerítette a kormányzatot, hogy a 300 akces határt eltörölve, vagyoni helyzetre való tekintet nélkül, lehetőleg mindenkitől beszedje a dzsizje-adót. Erre a budai szandzsák esetében már 1562-ben sor került, de az 1570-es évekre már minden magyarországi szandzsákban bevezetésre került az új rendszer.⁹⁰ Ennek következtében jelentősen megnőtt a dzsizje-fizetők száma, s természetesen a dzsizje-adóból származó jövedelem is. Amíg 1558/59-ben budai vilájet területéről csak 1 500 000 akce dzsizje-adót sikerült beszedni, addig húsz évvel később a megnövekedett területről az eredményesebben működő

---

⁸⁶ Szakály Ferenc 100 000 km²-re, Dávid Géza pedig 120 000 km²-re becsülte a hódoltság kiterjedését a XVI. század 70-es éveiben. L.: *Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban.* Budapest, 1981. 38. o. és *Dávid Géza: Magyarország népessége a 16–17. században.* In: *Kovácsics József (szerk.): Magyarország történeti demográfiája (896–1995) Millecentenáriumi előadások.* Budapest, 1997. 146. o.

⁸⁷ Ez akkor is igaz, ha figyelembe vesszük, hogy Békés nem a budai vilájet alá került.

⁸⁸ *Szakály Ferenc: Magyar adóztatás... i. m. 59–98. o*

⁸⁹ A magyar végvárrendszernek a magyar várak mögötti területen folytatott török adóztatását gátló szerepére l.: *Pálffy Géza: i. m. 66. skk. o.*

⁹⁰ *Káldy-Nagy Gyula: Magyarországi török adóösszeírások.* Budapest, 1970. 22–23. és 89–93. o

adminisztráció már több mint 5 000 000 akcse fejadót tudott behajtani, azaz a dzsizje-jövedelem a három és félszeresére emelkedett.

*A budai kincstár dzsizje-adóból származó bevételei
1558/60-ban és 1578/81-ben⁹¹*

<i>Időpont</i>	<i>Dzsizje-bevételek</i>
1558/59	1 530 476 akcse
1559/60	1 797 539 akcse
1578/79	5 229 259 akcse
1580/81	5 373 138 akcse

Az adóztatás kiteljesedésére jó példa a szultáni hász-birtokok jövedelmének emelkedése, amely a dzsizje-adó mellett az egyes vilájetek bevételeinek másik fontos részét képezte. A szultáni hász-birtokokból származó bevételek emelkedésében fontos szerepe volt Üvejsz pasa intézkedéseinek. Isztambulba küldött jelentéseiből, valamint az arra kapott válaszokból jól látható, hogy minden alkalmat megragadott a jövedelemforrás gyarapítására: megakadályozta, hogy a szultáni hász-birtokokra szpáhik tegyék rá a kezüket és ezzel jövedelemkiesést okozzanak a kincstárnak. Új szandzsák-összeírások készítését javasolta, mivel a legutóbbi összeírás óta jelentős változások történtek: a pusztákon lakosok telepedtek meg, a földeket időközben művelés alá fogták, s a puszták helyén falvak keletkeztek. Másutt épp ellentétes folyamat játszódott le. Az ellenséges beütések miatt a lakosok elmenekültek falvaikból, s a falvak pusztákká váltak. A pasa szerint kivált Fülek, Hatvan és Szigetvár környékén volt szükséges új összeírások készítése. A pasa azt is javasolta, hogy a megüresedett birtokokat ne osszák szét a ziámet-birtokokosok között, hanem csatolják azokat a szultáni hászokhoz.⁹² A budai vilájet központi, budai szandzsákjának fennmaradt forrásaiból látható, hogy Üvejsz pasa intézkedései meghozták a kívánt eredményt. Amíg az itteni hász-birtokok 1559-ben csak 2 338 530 akcsét jövedelmeztek, addig 1580-ban már 9 076 530 akcsét.⁹³ Ez a majd 300 %-os növekedés még akkor is igen jelentős, ha tudjuk, hogy közben az akcse némileg veszített értékéből. Nem szabad elfelednünk, hogy mindez még az 1586. évi nagy devalváció előtt volt, amikor az akcse ezüsttartalmát mintegy 44 %-kal csökkentették, aminek következtében a korábbi 60 akcse helyett 120 akcsét kellett adni egy dukátért, vagy egy oszmán aranypénzért, a szultániért.⁹⁴ Az akcse értékcsökkenése azonban nem a központi, vagy a budai kincstár számára jelentett problémát, hanem azoknak a zsoldosoknak, akik az 1580-as években ugyanannyi akcse napi zsoldot kaptak, mint az 50-es években, azaz jövedelmük reálértékben jelentősen csökkent. Minket azonban jelen

⁹¹ Az 1558–1560. évi adatok lelőhelye: *Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula*: i. m. 605. o. Az 1578–1581 évi adatokat a kiadatlan pénztári napló tartalmazza: Isztambul, BOA MAD 498. 2. és 44. o

⁹² *Tayyib Gökbilgin*: i. m. 25. o

⁹³ *Hegyi Klára*: *Török berendezkedés...* i. m. 43. o

⁹⁴ *Şevket Pamuk*: i. m. 959–961. o

esetben a központ szempontjai érdekelnek. A központi igazgatás számára egyetlen szempont volt fontos: minden lehetséges eszközzel csökkenteni kellett a keresztény és muszlim világ ütközőpontján kiépített magyarországi török védelmi rendszer költségeit. Ezt a feladatot a kormányzat és a helyi adminisztráció az 1570-es években sikerrel teljesítette.

Szimptomatikus, hogy a magyarországi török adóztatás megszilárdulásával szinte egyidőben teljedett ki a török által uralt területeken (a fővárok eleste után főként a terület földesurai által szervezett és kézben tartott) magyar adóztatás is.⁹⁵ Ez viszont nem kevesebbet jelent, mint hogy az 1568. évi Habsburg–oszmán békeszerződést követő viszonylagos nyugalom éveiben az alföldi mezőgazdaság magára talált, s hogy a gazdasági megerősödés és konszolidáció éveiben a török uralom alatt élő magyar parasztok képesek voltak az egyaránt megemelkedett török és magyar adók fizetésére.⁹⁶

Hasonlóan a gazdasági megerősödés jelének kell tartanunk azt is, hogy az 1570–80-as években tetőzött a nyugat felé irányuló magyar marhaexport is. Mivel a nyugatra hajtott szarvasmarhák zöme a török által megszállt területről származott, az oszmán adminisztráció hatékonyabbá válásával a kincstár vámbevételei már a szarvasmarhaexport felfutása előtt is jelentősen emelkedtek. Amíg például 1558/59-ben a váci *mukátaaból*, amelynek csupán egyik, igaz jelentős részét alkották a dunai (így a váci, a kevei, földvári, paksi, tolnai és a bátai) marhavámok, még csak 764 824 akcse, a következő évben pedig 1 295 869 akcse folyt be, addig 1563/64-ben egyedül a váci marhavám legkevesebb 2 400 000 akcséval gazdagította a budai kincstárát.⁹⁷

Még látványosabban emelkedtek a vilájet legfontosabb bevételi forrásai, a *mukátaa*-bevételek, azaz a vámokból, illetékekből, vásárpénzekből, piaci illetékekből, monopóliumokból stb. származó kincstári jövedelmek, amelyek a tárgyalat időszakban a vilájet összjövedelmének 50–70 %-át alkották:

*A budai kincstár mukataa-bevételei
1558-60 és 1578-81-ben⁹⁸*

<i>Időpont</i>	<i>Mukataa-bevételek</i>
1558/59	3 437 910 akcse
1559/60	4 469 170 akcse
1578/79	18 240 131 akcse
1580/81	18 509 766 akcse

A mukataa-bevételek emelkedésében ismét csak szerepe volt Üvejsz pasa intézkedéseinek, akinek természetesen ez a bevételi forrás sem kerülte el figyelmét.

⁹⁵ *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás... i. m. 99–139. o

⁹⁶ *Ágoston Gábor*: A hódolt Magyarország... i. m. 88. o

⁹⁷ *Hegyi Klára*: Török berendezkedés... i. m. 46. o

⁹⁸ Az 1558–1560 évi adatokra l.: *Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula*: i. m. 609. o. Az 1578–1581 évi adatok lelőhelye: Isztambul, BOA MAD 489. 2. és 44. o

Tudjuk például, hogy az egykori fődefterdár jelentős szigorításokat vezetett be a vámfizetések területén. A vámokat korábban elkerülő marhakereskedőket kötelezte, hogy a kijelölt vámhelyeken haladjanak át, s fizessék meg a vámokat.⁹⁹ A budai pénztári naplókából láthatóan Üvejsz pasa utóda, Ali pasa is követte elődje pénzügyi politikáját, s eredményeire büszke is volt. Mindenesetre a pénztári napló Ali pasa idejére vonatkozó oldalain a napló készítője – nyilván Ali pasa intencióit követve – egyik fontos jövedelemágnál sem mulasztotta el összehasonlítani a bevételeket, s az összehasonlításból rendre Ali pasa került ki győztesen.

A pénzügyi helyzet rosszabbra fordulása

A budai vilájet fent ismertetett kedvező pénzügyi helyzete azonban csak rövid ideig tartott, s a dolgok valamikor 1581 után ismét rosszabbra fordultak. Források hiányában egyelőre sem a fordulat pontos idejét, sem mértékét, sem pedig okait nem tudjuk megállapítani. Az okok között bizonyára szerepet játszottak a magyarországi királyi végvárrendszerben az 1570-es és 1580-as évek fordulóján bevezetett szervezeti változások, amelyek következtében jelentősen megnövekedett a magyar végvárak mögötti területeken az oszmán adóztatás. Azt azonban további kutatásoknak kell eldönteniük, hogy a királyi területeken történő oszmán adóztatás visszaszorulása milyen mértékben csökkentette a vilájet adóbevételeit, s járult hozzá a vilájet általános pénzügyi helyzetének rosszabbodásához. Ismerve azonban a vilájet bevételeinek struktúráját, annyi bizonyos, hogy nem ebben, a pénzügyi okok miatt egyébként is hamarosan kifulladásra kényszerítésben kell keresni a budai vilájet pénzügyi egyensúlya felbomlásának legfőbb okát. A királyi Magyarországon folytatott oszmán adóztatás visszaszorulása ugyanis csak a budai kincstár dzsizije-bevételeit csökkenthette, amelyek 1579-ben a vilájet összjövedelemnek mindössze 18 %-át, 1580/81-ben pedig 20 %-át tették ki. Ráadásul ennek a 18, illetve 20 %-nak a zöme természetesen a hódoltság területéről, illetve a budai vilájet alá tartozó, a Dunától délre eső területekről származott, s csak elenyésző részét alkották a hódoltságon kívüli területekről beszedett dzsizije-jövedelmek, következésképp ezek kiesése önmagában semmiképp sem okozhatott oly mérvű pénzügyi gondokat, amelyekkel az 1580-as, 1590-es években kellett a tartomány vezetésének szembenéznie. A királyi Magyarországon folytatott török adóztatás visszaszorulása sokkal érzékenyebben érinthette a timáros szpáhikát és a zsold-timárosokat, hisz ők jelentősebb jövedelmektől eshettek el. Természetesen ez utóbbiak gondjai közvetve kihathattak a budai kincstárra is, amennyiben a kieső jövedelmeket készpénzzel próbálták pótolni.

1588 végére, amint az egy október 14-i szultáni rendeletből látható, már mind a budai, mind pedig a temesvári vilájetben pénzügyi gondok mutatkoztak. A temesvári beglerbégnak és defterdárnak küldött rendelet szerint III. Murad trónra lépésétől, azaz 1574-től kezdve a temesvári vilájet, azon felül, hogy önálló volt és a helyi bevételekből fedezte a helyi katonaság és hivatalnokréteg zsoldját, évente 50 000 kurust küldött Isztambulba, a budai kincstárba pedig 4–5 000 000 akcsét utalt át. Mindezek

---

⁹⁹ *Tayyib Gökbilgin*: i. m. 24. o

után a temesvári pénztárban még mindig maradt 2 000 000 akcse. 1588-ra azonban már jelentősen romlott a gazdasági helyzet és a pénzügyi fegyelem. A Portán elmarasztalták az akkori temesvári beglerbéget, mivel a temesváriak immár harmadik esztendeje nem küldtek támogatást Budára, s elszámolásukat sem terjesztették be a központba. A parancs meghagyta a temesvári beglerbégnak, hogy a 10 000 000 akcsét meghaladó tartozást minél hamarabb rendezze, és a szükséges pénzüsszegeket küldje el Budára és Isztambulba.¹⁰⁰ A későbbiekben azonban a temesvári vilájet pénzügyi helyzete ismét konszolidálódott: 1591-ben a tartomány jövedelme 10 812 449 akcséra, kiadásai pedig 7 520 020 akcséra rúgtak, amiből 6 271 931 akcse volt a zsold.¹⁰¹

A századvég hosszú háborúja azonban egycsapásra felforgatta a magyarországi tartományok gazdasági és pénzügyi helyzetét, aminek súlyosságát mutatja, hogy a háború idején a budai vilájet bevételeinek mindössze 17 %-a származott helyi forrásokból,¹⁰² jöllehet megelőzőleg a saját bevételek az összbevétel 80–90 %-át alkották. A XVII. század elejére a temesvári vilájet is deficites lett, amit jól szemléltet, hogy egy költségvetési előirányzat szerint a vilájet jövedelmeinek tetemes részét kitevő *mukátaa*-jövedelmeknek mindössze 55 %-át adták a tartomány területéhez tartozó adóbérletek, a fennmaradó részt a belgrádi és szerbiai adóbérletekből gondolták beszédhetőnek.¹⁰³

Az ismeretlen XVII. század

A XVII. századi viszonyokról egyelőre keveset tudunk, főként azért, mert a budai vilájet e századból származó pénztári naplóihoz, azok rossz állapota miatt, eddig a kutatók nem férhettek hozzá. Annyi bizonyos, hogy a századforduló után a budai kincstár ismét külső támogatásra szorult. 1612 májusában az isztambuli belső kincstárból 40 000 aranyforintot küldtek a budai, egri és temesvári vilájet váraiban szolgálatot teljesítő katonák zsoldjára.¹⁰⁴ Egy 1618/19-ből származó dzsizje-összeírásból pedig az látható, hogy a magyarországi tartományok dzsizje-bevételeinek döntő része nem a magyarországi területekről, hanem a Balkánról származott. A Buda, Kanizsa, Temesvár és Eger alá rendelt 38 adózó körzetből mindössze 12 (a Buda alá tartozó szerémi, mohácsi, koppányi, simontornyai, szekszárdi, budai, esztergomi és a székesfehérvári, továbbá a Kanizsa alá tartozó szigetvári–pécsi és pozsegi, valamint az Eger alá tartozó szegedi) feküdt egészében, vagy részben a Duna–Száva vonaltól északra. A 101 420 adófizető egységből (háne) a magyarországi területek 23 700 hánéval, azaz közel 23 %-kal részesedtek.¹⁰⁵ Amennyiben csak a szűkebben vett magyarországi területeket, tehát a Duna–Dráva vonaltól északra eső részek 14 850

---

¹⁰⁰ Isztambul, BOA MD LXIV. p. 145. no. 378.

¹⁰¹ *Fodor Pál*: A temesvári vilájet... i. h.

¹⁰² *Caroline Finkel*: i. m. 290–291. o

¹⁰³ *Fodor Pál*: A temesvári vilájet... i. h.

¹⁰⁴ *Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula*: i. m. 611. o. 68. jegyzet

¹⁰⁵ Isztambul, BOA DCMH 26570.

dzsizje-hánéját számoljuk, akkor az azokból származó bevételek az összbevételnek mindössze 15 %-át teszik ki.¹⁰⁶

A magyarországi vilájetek dzsizje-hánéi

<i>Vilájet</i>	<i>Körzetek száma</i>	<i>Dzsizje-hánék száma</i>	<i>Ebből magyarországi</i>	<i>%</i>
Buda	22	52 350	10 900	20,82
Kanizsa	8	30 300	9 800	32,34
Temesvár	5	11 720	–	–
Eger	3	7 050	3 000	42,55
<i>Összesen</i>	<i>38</i>	<i>101 420</i>	<i>23 700</i>	<i>23,34</i>

Hasonló tanulságokkal szolgál a budai vilájet 1662/63. évi pénztári naplója. Az összjövedelem (37 312 411 akcse) 45,54 %-át kitevő dzsizje-jövedelem (16 990 662 akcse) zömét a Duna-Száva vonaltól délre fekvő családok fizették. Hasonlóan alakult a másik fontos bevételi forrás, az összjövedelem 40,08 %-át alkotó *mukátaa*-jövedelmek összetétele is: ekkor a budai kincstár alá tartozó *mukátaák* jövedelme 15 238 336 akcse volt, de a budai vilájet területéről ennek az összegnek alig több mint harmada, 5 674 905 akcse érkezett. A bevétel kétharmadát a balkáni területekről gyűjtötték össze. A budai vilájet pénzügyi egyensúlyát – miként arra legutóbb Hegyi Klára felhívta a figyelmet – tehát ismét külső forrásokkal kellett megteremteni. Ekkora azonban a segélyek már nem a birodalmi fővárosból, hanem a Buda alá rendelt területekről érkeztek.¹⁰⁷ Igaz, a balkáni katonaság egy részét is innét, a budai vilájet pénztárából fizették. Itt azonban éppen fordított arányokat tapasztalhatunk: a vilájet pénztárából fizetett 12 734 katona zöme, 11 777 fő (92,5 %) a magyarországi török végházakban teljesített szolgálatot, s csupán 957 fő (7,5 %) szolgált a szendrői, szerémi, aladzshiszári, kucsanjai, skodrai stb. szandzsákok váraiban. Azonban még ezek egy része is magyarországi területeken, a bajai, a szegedi, kalocsai stb. szandzsákok váraiban teljesített szolgálatot.¹⁰⁸ Ugyanezek az adatok szerepelnek a budai vilájet 1677/78. évi pénztári naplójában is, ami enyhén szólva is több mint gyanús.¹⁰⁹ Bár mindkét napló hangsúlyozza, hogy a katonák létszámadatait a megfelelő zsoldlistákból vették át, az adatok ilyen nagyfokú egyezése azt a gyanút kelti a kutatóban, hogy a létszámadatokat egyszerűen átmásolták a korábbi defterekből, hisz elképzelhetetlen, hogy 15 évvel később az egyes szandzsákok váraiban főnyi pontossággal ugyanannyi katona szolgált volna, mint 1662/63-ban.¹¹⁰ Amíg nem

¹⁰⁶ Így számolt Hegyi Klára is, aki szintén használta e forrást. L. Hegyi Klára: Török berendezkedés... i. m. 47. o.

¹⁰⁷ Isztambul, BOA DBŞM 16727., 16728. V ö.: Hegyi Klára: Török berendezkedés...i. m. 47. o

¹⁰⁸ Isztambul, BOA DBŞM 16727. és 16728. A pénztári napló, sajnos, összevonva közli a szerémi, szendrői, aladzshiszári, máden-i atik-i, kucsanjai szandzsákok várvédőinek a számát a szegedi, bajai és kalocsai szandzsák váraiban állomásozó katonákkal, így elkülönítésük csak a zsolddefterek alapján lehetséges.

¹⁰⁹ Isztambul, BOA DBŞM 16729.

¹¹⁰ Erre a jelenségre Hegyi Klára hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton is köszönetet mondok. Arra, hogy a hazamosabb ideje meghódított területeken készült adóösszeírásokat egy idő után egyszerűen másolni kezdték

találjuk meg azt a legelső zsolddeftert, ahonnan ezeket az adatokat időről időre kimásolták a későbbi zsoldlisták készítői, addig a fenti létszámadatokat csak tájékoztató jelleggel fogadhatjuk el. A mi szempontunkból azonban ezeknek most nincs döntő jelentősége. A jövedelmek és kiadások struktúrája, illetve a katonák földrajzi megoszlása jól tükrözi a XVII. századra jellemző főbb arányokat és tendenciákat: a budai vilájet jövedelmeinek egyre jelentősebb része származott a Balkánról, ezzel szemben a tartomány pénztárából zsoldot húzó katonáknak csak elenyésző része szolgált az ottani várakban.

Egyéb költségek

A pénztári naplók egyik fogyatékosága, hogy csak a készpénzbevételeket és -kiadásokat tartalmazzák. Ezért van az, hogy a budai beglerbégesség pénztári naplóiban a kiadások zöme a katonák zsoldjára ment, s a török elszámolásokban – a királyi végvárrendszer megfelelő forrásaitól eltérően – alig található olyan bejegyzés, ami az őrség ételmezésére, a végvárak anyagi ellátására, ágyúkra vagy a munícióra vonatkoznék. Márpedig az őrség ételmezése, lovainak takarmányozása, a végvárak hadfelszerelésének biztosítása szintén jelentős terhet jelentett, s azt valahonnan elő kellett teremteni. Ha tehát a magyarországi oszmán végvárak fenntartási költségeit vizsgáljuk, ezekkel a pénztári naplókban nem szereplő kiadásokkal is számolnunk kell.

Az élelem- és hadianyagellátás területén a Porta arra törekedett, hogy a szükségleteket, vagy azok döntő részét helyben, a magyarországi török területekről szerezze be. Ma még messze vagyunk attól, hogy konkrét mennyiségi mutatókat adjunk, de néhány adat arra enged következtetni, hogy az oszmán vezetés ebbéli próbálkozása – legalább békeidőkben – sikeres volt. Közismert, hogy szemben a Balkánnal, ahonnan a hadjáratokra tízezerszám hajtották el az állatokat,¹¹¹ és ahol végig ellenőrzésük alatt tartották az állattenyésztést, Magyarországon nem gördítettek akadályt a magyar marhaexport elé. Márpedig, ha ételmezési gondjaik voltak volna, aligha engedik meg, hogy a magyar marhakereskedők évente majd százezer jószágot vigyenek ki a hódoltságból.

1571-ben a budai török őrség számára a pécsi, zombori, bajai és a kalocsai eminek szedték össze a délvidékről a tizedgabonát, 575 tonnányi búzát. Arról azonban nem szólnak a források, hogy ennél távolabbi vidékekről is érkezett volna búza. Ugyancsak figyelemre méltó a Budára hozott és ott elvámolt búza mennyiségének gyors és jelentős visszaesése: amíg 1571-ben 437 hajón 10 400 tonnányi búza érkezett Budára, 1573-ban már csak 87 hajó, 1586-ban pedig csak 56 hajó búzáját vámolták el. Ez utóbbi két

---

a korábbiakról, a kutatás már rég rámutatott. *Káldy-Nagy Gyula* hívta fel a figyelmet arra, hogy az 1580-as, 1590-es években készült magyarországi szandzsákösszeírások (*tahrir-defterek*) egyszerű másolatai a korábbiaknak. L.: *Káldy-Nagy Gyula*: Magyarországi török adóösszeírások... i. m. 50–54. o. Hasonló a helyzet a zsoldlistákkal is. Kivételt képeznek viszont az újonnan meghódított területek, ahol (legyen szó akár a XVI. század végéről, akár a XVII. századról) az első szandzsákösszeírások és zsoldlisták még a valós adatokat tartalmazzák, s azokat csak később kezdik másolni.

¹¹¹ Az 1566. évi magyarországi hadjárat szükségleteire tíz balkáni kazából 223 690 juhot kértek. L.: *Ágoston Gábor*: A hódolt Magyarország... i. m. 14. o

alkalommal a Budára hozott búza 2 070, illetve 715 tonnára esett vissza. E látványos visszaesés azt a felismerést tükrözte, hogy a magyar Alföldre nem érdemes búzát hozni, hisz azt a kereskedők Budáról nem tudják tovább szállítani, a helyi igényeket pedig fedezi a magyarországi termelés. Az élelmiszerek közül egyedül a rizst kellett importálni Magyar-országra: az őrség számára Szerbiából és Bulgáriából érkezett rizs egy részét kincstári áruként, vámkedvezménnyel hozták Budára.¹¹²

Hasonló volt a helyzet a hadianyagellátás területén is. Mivel a birodalom jelentősebb löpormalmi (Isztambul, Gallipoli, Szaloniki, Izmir, Belgrád, Bor, Van, Ercis, Kairó, Bagdad, Aleppo stb.) a magyarországi végvártól roppant távolságra estek, s mivel a szállítás – kivált a szárazföldi – közismerten nagy költséggel járt, a Porta érthetően arra törekedett, hogy az újonnan felállított magyarországi vilájetek lehetőleg maguk fedezzék az ottani török végvárak löporszükségletét. A feltételek ehhez minden tekintetben kedvezőek voltak, hisz Magyarország Európa azon területei közé tartozott, ahol gazdag salétromlerakódásos helyek keletkeztek, ahol már a török hódoltság előtt is termeltek salétromot, s ahol az a későbbiekben is a legismertebb népi iparágak közé tartozott. Kisebb mennyiségben szinte minden végvárban készítettek löport, a termelés zöme mégis a budai és a temesvári löpormalmokban folyt. A budai termelés évi 1–3 000 kantár, azaz 54 és 162 tonna körül ingadozott a XVI. század második felében.¹¹³ A kedvező helyi adottságoknak és a jól szervezett termelésnek köszönhetően a magyarországi löpormalmok békeidőben fedezték az itteni török végvárak löporszükségletét, sőt a Magyarországon termelt és felhalmozott lőporból a birodalom egyéb területeire is szállítottak. Hadjáratok idején természetesen a magyarországi hadszíntér is löporszállítmányokra volt utalva, ez azonban nem volt kivételes jelenség, hisz a birodalom egyetlen löpormalma sem volt képes a területén harcoló hadak teljes ellátására.¹¹⁴

Végezetül csak utalásképpen jegyzem meg: a Porta készpénzkiadásait az is csökkentette, hogy a magyarországi török várak építése és erősítése döntően helyi építőanyagok felhasználásával és a hódoltsági magyar lakosság munkaerejével történt. Az építőanyagokat igyekeztek a hódoltsági magyar lakosságtól természetben beszedett adó formájában előteremteni. Az erősítési munkálatok során felmerülő költségeket is a helyi vagy a közeli kincstári bevételekből, az 1570-es évektől kezdve pedig az egyre gyakrabban és egyre rendszeresebben kivetett ún. rendkívüli adókból fedezték. Ilyenkor az érintett területek rájái támir akceszi, azaz javítási pénz címén „minden háne után egy-egy gurust vagy filórit szoktak adni”.¹¹⁵ Ilyen rendkívüli adóval terhelték a budai vilájet rájáit 1578-ban is, amikor a nagy budai löporrobbanás okozta károk

---

¹¹² Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula: i. m. 562–563. o

¹¹³ Ágoston Gábor: Török löportermelés... i. m. 89. o

¹¹⁴ Gábor Ágoston: Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *Turcica* 25. 1993. 75–96. o. és *uő*: A török hadsereg löporellátása a 16-17. századi magyarországi hadjáratokban. In: *Zalai Múzeum* 4. (1992) 65–72. o.

¹¹⁵ Fodor Pál: Török várerősítési munkák Magyarországon a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1979/3. 381. o

helyreállítására minden háne után egy gurust szedtek. Az így összegyűlt adó 2 850 000 akcséra rúgott.¹¹⁶

Ugyancsak a budai kincstár pénztárából fizették azokat a javítási munkálatokat, amelyeket a tizenöt éves háború után, 1609-ben végeztek egy sor magyarországi török várban. Ilyen javítások folytak Budán májusban, a nyári hónapokban és még szeptember–októberben is Ibrahim csász, budai szultáni építész (mímár-i hassza) irányítása alatt az ágyúöntő műhelyben és ágyúszertárban, azaz a Tophánében,¹¹⁷ a várbörtönön,¹¹⁸ a vár tornyain,¹¹⁹ a városkapun és a hajóhídon,¹²⁰ a Fethijje dzsámin és a nagy dzsámin, de ekkor javították ki a vár nagy óráját is.¹²¹ Hasonló karbantartási–várerődítési munkákra került sor az egri, a kanizsai és az esztergomi várban is.¹²²

Az is ismert, hogy a kézműveseket és napszámosokat is a magyar falvak adták. Sőt, egyes helyeken az is megfigyelhető, hogy az oszmán hatóságok alkalmazkodtak a korábbi szokásokhoz, s azon falvak jobbágyait rendelték ki egy-egy vár javításához, amelyek lakói a török uralom előtt is ugyanannál a várnál teljesítettek szolgálatot.¹²³

Nos, ezeknek a pénztári naplókban nem szereplő, s egyik kollégánk által találóan rejtett kiadásoknak nevezett¹²⁴ tételeknek a számbavétele az oszmán pénzügyigazgatási rendszer sajátosságai miatt aligha végezhető el. A tanulmányban bemutatott újabb adatok alátámasztották a korábbi eredményeket: bármennyire megterhelte a magyarországi vilájeteket és a központi kincstárat a magyarországi hadszíntér biztosítása és az itteni várak fenntartása, ez a teher a Porta számára kisebb volt, mint a Habsburgok számára az oszmán várakkal farkasszemet néző királyi védelmi rendszer finanszírozása. Azt is láttuk, hogy a korban Európa más hadszínterein kiépített védelmi rendszerek is ráfizetések voltak, s legfeljebb a ráfizetés mértéke lehet vita tárgya.

Azt se feledjük, hogy a magyarországi tartomány helyzete a birodalomban korántsem volt egyedülálló. A hódítások utáni török berendezkedés (hol hosszabb, hol pedig rövidebb ideig) másutt is rászorult a központi támogatásra. Fokozottan érvényes ez a birodalom végvidékein, s azokon a területeken, ahol a hódítások megtartása, a török uralom biztosítása csak jelentősebb katonai erő állomásoztatásával volt kivihető. Ilyen volt a birodalom másik szegletében lévő Jemen, amelyet ugyan már 1539-ben beglerbégséggé tettek, de csak 1552-ben sikerült a helyi előkelők hatalmát megtörni, s további évekbe került a tartomány közvetlen oszmán uralom alá kényszerítése (1552–1560). A kormányzat arra számított, hogy az új tartomány az indiai fűszerkereskedelemnek köszönhetően önellátó lesz, sőt, a felesleget (miként Egyiptom) Jemen is rendszeresen elküldi majd az isztambuli kincstárba. A tartomány megtartása azonban a várnál nagyobb terheket rótt a helyi kincstárra: az 1599/1600-as pénzügyi

¹¹⁶ Isztambul, BOA MAD 1561. 73. o

¹¹⁷ Isztambul, BOA MAD 4654. 121–122. o., stb.

¹¹⁸ Uo. 131. o.

¹¹⁹ Isztambul, BOA MAD 4654. 146. o.

¹²⁰ Uo. 144., 149. o.

¹²¹ Uo. 126–127., 131. o.

¹²² Uo. 127., 129., 144–149. o., stb.

¹²³ *Fodor Pál*: Török várerődítési munkák... i. m. passim.

¹²⁴ *Caroline Finkel*: The Cost of Ottoman Warfare... i. m. 95. o

nagyobb terheket rótt a helyi kincstárra: az 1599/1600-as pénzügyi évben a tartomány bevételei 400 611 aranyra, a kiadások ezzel szemben 561 353 aranyra rúgtak, azaz a deficit 160 742 arany volt, amelyet az egyiptomi kincstárból egyenlítették ki. Mivel Jemenben nem vezették be a timár-rendszert, nem csak a várkatonaságot, hanem a többi katonát és a parancsnokokat is készpénzben fizették, akik a várak őrségével együtt 427 994 arany zsoldot kaptak, azaz már az ő zsoldterheik is meghaladták a vilájet bevételeit.¹²⁵

Jóllehet a pénztári napló feldolgozója megemlíti, hogy Jemen nem volt mindig deficités tartomány, az oszmán gazdaság- és társadalomtörténet legfrissebb (és egyetlen) kézikönyvében Halil İnalçık mégis ezt sugallja.¹²⁶ Így megtörténhet, hogy a forrásokban és szakiradalomban kevésbé jártas olvasó arra az elhamarkodott következtetésre jut, hogy Jemen az oszmán uralom egész ideje alatt ráfizetéses volt. Azaz ugyanabba a hibába esik, mint a magyar történetírás, amikor két év adataiból vont le általánosítást az egész hódoltság korára, ráadásul úgy, hogy adatait sem más tartományok, sem pedig más végvidék hasonló anyagával nem vetette össze. A kiadatlan jemeni pénztári naplók egyik rövid ismertetéséből azonban látható, hogy a vilájet pénzügyi mérlege még 1595/96-ban is pozitív volt: akkor a 668 479 aranyra tehető összjövedelemből 110 000 aranyat küldtek az isztambuli kincstárba. Hasonlóképpen pozitív mérleggel zárták a pénzügyi évet 1560/61-ben, 1561/62-ben és 1576-ban. 1560/61-ben az összjövedelem 22 352 242 para, a kiadás 21 273 442 para volt. Ezt követően a különbözetet nem készpénzben utalták át Isztambulba, hanem fűszert vettek rajta, és azt küldték a fővárosba. 1561/62-ben 2 028 000 para, azaz az összjövedelem (31 730 951 para) 6,4 %-ának megfelelő összeg volt az, amit fűszerre váltva többletként Jemenből Isztambulba küldtek. 1576-ban pedig mintegy 1 000 000 para értékben szállítottak fűszert a tartományból a központba.¹²⁷

---

¹²⁵ Halil Sahillioğlu: Yemen'in 1599–1600 Yılı Bütçesi. In: Yusuf Hikmet Baybur'a Armağan. Ankara, 1985. 287–319. o. Az adatokat a pénztári napló megfelelő részeiből vettem (uo. 301. o).

¹²⁶ Halil İnalçık–D. Quataert (szerk.): i. m. 85. o.

¹²⁷ Salih Özbaran: The Ottoman Budgets of the Yemen in the Sixteenth Century. In: uő: The Ottoman Response to European Expansion: Studies on Ottoman–Portuguese Relations in the Indian Ocean and Ottoman Administration in the Arab Lands during the Sixteenth Century. (Analecta Isisiana 12) Istanbul, 1994. 49–60. o. Szulejmán szultán idejében egy para két akcsét, 1596/97-ben pedig négy akcsét ért.

A jemeni vilájet példája ugyanarra int, mint a budai vilájettel kapcsolatban bemutatott adatsorok: ne tegyünk elhamarkodott általánosításokat egy-két kiragadott adat ismerete alapján. A pénzügyi helyzet, csakúgy mint a török berendezkedés megannyi egyéb aspektusa, nem tekinthető állandónak, s hosszabb adatsorok birtokában bizonyos trendek rajzolódnak ki. Ezek jobban láthatóvá válnak, ha túllépünk a vilájet határain, s részint a birodalom más határmenti tartományaival, részint pedig az azokkal szemben kiépített védelmi övezetekkel vetjük össze őket. A magyarországi török adminisztráció teljesítménye mindenképpen figyelemre méltó, hisz olyan területen sikerült – ha csak időlegesen is – konszolidálni a pénzügyi helyzetet és helyben előteremteni a zsoldterhek jelentős részét, ahol aránytalanul nagy számú katonaságot kellett állomásoztatni, s ahol e katonaságnak a birodalom legerősebb ellenfelével szemben kellett védekeznie, s ha erejéből futotta, tágítania a birodalom határait. S még a deficités időszakokban is nagyobb terhet tudott az isztambuli központi kincstár válláról levenni, mint a magyar királyi országrész a Habsburg kincstáréről.

Gábor Ágoston

THE PRICE OF CONQUEST

The Garrisons and Costs of Maintenance of the Ottoman Border Fortresses in Hungary
and the Financial Standing of the Domain

With the use of unpublished Ottoman financial accounts and payrolls the study analyses what a burden had been imposed on the High Porta by the maintenance of the military presence in Hungary and also touches upon the provisioning of the border fortresses together with their supply with war materials.

On the basis of Ottoman cash books of Buda, published in 1962, the former Hungarian historiography looked upon the whole period of the Turkish Rule as a system of adverse budget. However the unpublished cash books made the picture more tinged. It seemed to be reasonable to divide the 16th century into three parts: a) the period of organization of the Ottoman administration; b) the period of financial consolidation in the seventies of the century; and c) the period of the long war at the end of the century. The author's settled conviction is that the former data – the local incomes could defray only 28 or 38 per cent of the expenses and the domain was in permanent need of subventions from Istanbul – refer only to the first period. In the next one the incomes could already cover about 90 per cent of the expenses. Among the causes of the financial consolidation one shall take into consideration the territorial growth after 1566 and the increase of the effectivity of the financial administration together with the changes of the practice of taxation. At the same time the Hungarian taxation of the territories under Turkish Rule perfected itself, too; the recuperated Hungarian economy could pay either the Ottoman or the Hungarian taxes simultaneously. In the eighties the financial standing got worse. From the beginning of the 17th century it required outer help once again but then the subventions already came from the Balkan.

Gábor Ágoston

LE PRIX DE LA CONQUETE

Les gardes, les charges d'entretien des châteaux des confins turcs de Hongrie,
et la situation financière de la province

L'étude, à la base de règlements de comptes et de feuilles de prêt turcs inédits, cherche la réponse à la question suivante: qu'est-ce que le maintien et le service de la force militaire ottoman en Hongrie signifiaient réellement pour la Porte? L'étude examine également le ravitaillement des châteaux des confins en alimentation et en matériel de guerre, ainsi que les frais de construction et de rénovation des châteaux.

A la base des comptesturcs de Buda, publiés en 1962, les historiens avaient partagé l'avis que la domination turque en Hongrie, pendant son existence entière, aurait été déficitaire. Maintenant, après avoir examiné les règlements de comptes inédits, nous pouvons donner une image plus nuancée de la domination. La périodisation suivante du XVIe siècle est bien justifiée: a.) la période du développement de l'administration ottomane; b.) la période de la consolidation financière dans les années de 1570; c.) la longue guerre de la fin du siècle. Les thèses précédentes, selon lesquelles les recettes locales ne couvraient que 28 et 38 % des frais et la province avait besoin de la subvention d'Istanbul, à mon avis, ne sont valables que pour la première période. Dans la deuxième période les recettes de la province couvraient déjà presque 90 % des frais. Parmi les causes de la consolidation financière turque il faut prendre en considération l'augmentation territoriale après 1566, l'augmentation de l'efficacité de l'administration financière et les changements de la pratique de la taxation. En même temps, la taxation hongroise s'est réalisée intégralement dans la Hongrie assujettie aux Turcs: dans les années de 1570 et au début des années 1580 l'économie hongroise devenue forte, était capable de payer les impôts turcs et les impôts hongrois également. Dans les années de 1580 la situation financière de la province s'est aggravée de nouveau, et au XVIIe siècle elle avait besoin de nouvelle subvention extérieure. Mais, à cette époque-là, les secours en argent apprirent déjà des Balkans.

Gábor Ágoston

DER PREIS DER EROBERUNG

Die Wachposten, Aufrechterhaltungskosten der in Ungarn liegenden türkischen Grenzfestungen und die finanzielle Situation der Provinz

Die Studie untersucht unter Verwendung von unveröffentlichten türkischen finanziellen Verrechnungen und Soldlisten, welche Last die Aufrechterhaltung und Versorgung des osmanischen Aufgebots in Ungarn für die Pforte bedeutete. Weiters berichtet sie kurz über die Versorgung der Grenzfestungen mit Lebens- und Kriegsmitteln, sowie über Bau- und Ausbesserungskosten der Festungen. Aufgrund der 1962 herausgegebenen türkischen Finanzbücher von Ofen, hielt die ungarische Geschichtsschreibung den defiziten Charakter der Türkenherrschaft in Ungarn für die ganze Zeit der osmanischen Besetzung geltend. Die unveröffentlichten Finanzbücher zeigten ein nuancierteres Bild. Das 16. Jahrhundert ist begründeterweise in drei Unterabschnitte einzuteilen: a) die Zeit des Ausbaus der osmanischen Administration; b) die Zeit der finanziellen Konsolidation in den 1570er Jahren; c) der lange Krieg am Ende des Jahrhunderts. Die früheren Angaben, wonach die örtlichen Einnahmen nur 28 %, beziehungsweise 38 % der Ausgaben deckten, und die Provinz auf Subventionen von Istanbul angewiesen war, beziehen sich meiner Meinung nach nur auf die erste Phase. Im zweiten Abschnitt deckten die Einnahmen der Provinz bereits nahezu 90 % der Ausgaben. Unter den Gründen für die Konsolidation der türkischen Finanzen muß das Gebietswachstum, das Steigen der Effizienz der finanziellen Administration und die Änderung des Besteuerungssystems nach 1566 beachtet werden. Mit all dem gleichzeitig vervollkommnete sich die auf dem Gebiet der Türkenherrschaft durchgeführte ungarische Besteuerung: in den 1570er Jahren und am Anfang der 1580er Jahre war die gestärkte ungarische Wirtschaft dazu fähig, sowohl die türkischen, als auch die ungarischen Steuern zu bezahlen. In den 1580er Jahren verschlechterte sich die finanzielle Situation der Provinz erneut und sie war im 17. Jahrhundert wieder auf Hilfe von Außen angewiesen. Diesmal kam die finanzielle Hilfe aber bereits vom Balkan.

Габор Агоштон

ЦЕНА ЗАВОЕВАНИЯ

Охрана турецких оконечных крепостей в Венгрии, время их содержания и финансовое положение провинции

В настоящей статье на основании неизданных турецких финансовых расчетов и списков жалования для солдат-наемников рассматривается вопрос о том, какое бремя означало для Порты содержание и снабжение османских вооруженных сил в Венгрии. Статья кратко останавливается также на снабжении оконечных крепостей продовольствием и военным снаряжением, а также анализирует расходы по строительству и ремонту крепостей. Более ранняя венгерская историография на основании данных будайских финансовых турецких реестров, изданных в 1962 году, доказывала дефицитный характер турецкого владычества в Венгрии в течение всего периода турецкого господства в стране. Из неизданных финансовых реестров разворачивается более оттененная картина. XVI столетие было бы обоснованным разделить на три подпериода: а) период формирования османской администрации; б) период финансовой консолидации в 1570-ых годах; в) долгая война в конце столетия. Более ранние данные, согласно которым местные поборы покрывали только 28 или 38 % расходов, и провинция нуждалась в стамбульских субвенциях, по мнению автора, касались только первого периода. Во втором периоде поборы в провинции покрывали уже примерно 90 % расходов. Среди причин консолидации турецкого финансового положения следует учесть расширение территорий, находившихся под турецким игмом после 1566 года, повышение эффективности финансовой администрации и изменение практики сбора налогов. Одновременно со всем этим осуществлялось более совершенное налогообложение, проводившееся на покоренных территориях Венгрии: в 1570-ых и в начале 1580-ых годов укрепившаяся венгерская экономика была в состоянии выплачивать как турецкие, так и венгерские налоги. Финансовое положение провинции вновь ухудшилось в 1580-ых годах, и в XVII веке провинция вновь нуждалась во внешней поддержке. Теперь однако финансовые субсидии поступали уже с Балкан.